

TORIL B. LYGSTAD • EDEL MONSEN
Julevsábmáj: Lill-Tove Paulsen

ÅHPADIDDJIJBAGÁDUS

TORIL B. LYGSTAD • EDEL MONSEN

JULEVSÁBMÁJ: LILL TOVE PAULSEN

VÁKKIJN 1

TIEBMÁGIRJJE 1.-2. KLÁSSAJ

JULEVSÁMEGIELAJ

ČálliidLágádus

INNHold LV VÁRIIN 2

ÁVDDÁBÁHKO	4
1. MÁHTUDAKULME, ÁRVUSTALLAT BARGADAHTTIJN JA FÁGAJGASSKASASJ TIEMÁ.....	5
2. GÁVVÁ SÍSANOS, BARGGOVUOGIJS JA ÁHPADIMNÆVOJS.....	7
3. STRUKTUVERRA: ÁVDDÁBARGOV, ÁLGGOBARGOVJA MANŅEBARGOV JUOHKET	8
4. BIELES-BÆLLÁJ-BAGÁDUS	11
s. 3-4: Ávddábáhko ja oahppoulme	11
s. 5: Vákken	11
s. 6: Dájt galga oahppat:	12
s. 7: 1. Vuossan	13
s. 8: Sámegiel alfabiehtta	14
s. 9: 2. Alfabiehtta	17
3. Låhkåt ja tjållet	17
s. 10: 4. Ma li dá?	17
s. 11: 5. Læjrrasadje vákken	18
s. 12: 6. Læjrrasajen	20
s. 13: 7. Mijá læjrrasadje	20
s. 14: Juhtusa vákken	21
s. 15: 8. Makkár juhtusa árru miehtsen?	22
s. 16: Slihtura båndorsijdan	23
s. 17: 9. Subtsasta makkár slihturijt gávån vuojná.	25
s. 18: 10. Båndorsijdan jali miehtsen?	26
s. 19: 11. Luonndonammadusá	26
12. Sáme bájkkenamá	26
s. 20: Látte vákken	27
s. 21: 13. Látte vákken	28
s. 22: 14. Dánna gáhtu muhtem bokstáva. Tjále dajt.	29
s. 23: 15. Tállá	29
s. 24: 16. Galla?	30
s. 25: 17. Galla?	31
s. 26: Bájno	31
s. 27: 18. Guldala ja bájnni	32
s. 28: Muorje	33
s. 29: 19. Bájnni muorjijt	33
s. 30: Miehtsen	34
s. 31: 20. Makkár bágojt gulá?	34
s. 32: 21. Subtsasta ma li gávån	35
22. Oahppe ålggoskåvlån	35

5. ÁLGGOBARGGO JA GIELLADÁJMA	37
Lávdagoaden.....	37
Dállit.....	38
Læjrrasajen.....	39
Vuossan.....	40
Luonndobálges.....	40
Biebbmo.....	41
Lávllaga ja stága.....	42
Sáme bájkkenamá.....	46
Muorjjit.....	46
Sjatto, giedjega ja muora.....	48
Giessesadje.....	49

Ávddábáhko

Åhpáiddjijbagádusájn *Várijn, vákkijn ja vuonajn* li 13 oase: akta oasse juohkka 12 oahppij girjjáj, ja akta [dábálasj oasse](#) mij la aktisasj divnajda. Juohkka 12 oahppij girjijn åhpáiddjijbagádusán ávddánbuktin álgon máhtudakmihtojt maj barggap juohkka girjen, ja makkár prinsihpa gulluji gá árvustalá oahppijt bargadahttijn.

Måj oajvvadin aj dán dábálasj oasev lågå, danen gá danna li ávkálasj diedo struktuvras, progresjavnås ja sieradimes. Måj lin aj tjielggim pedagåvgålasj vuodoájádusájt *Várijn, vákkijn ja vuonajn*, ja gåktu sisadno ja barggovuoge VVV:an állidi duov dáv oasev Máhttolåpptimis 2020.

letján sihtin nammadit dutke UiT Vuona arktalasj universitiehtas lij stuor berustibme VVV:as dutkamprosjevta rijkajgasskasasj åtsådimporsjevta ICE baktu - Indigenous citizenship and education (Álgoálmuk, guojmmeviesátvuohta ja åhpádu) jagen 2019. Sijá bloggan máhtá låhkåt gá giehttu ja árvustalli oahppogirjijt: <https://site.uit.no/ice/blog/>.

Olmåivåggi/Mandalen, snjilltjamánno 2022

Edel Monsen

Toril B. Lyngstad

1. Máhtudakulme, árvustallat bargadahttijn ja fágajgasskasasj tiemá

Oahppijn 1. ja 2. klásson gejn la sámegiella nubbenigiellan, sámegiella 2, li máhtudakmihto 2. dáse milta. Sidjij gulluji dá máhtudakmihto ja aktelasj árvustallam:

<p>SÁMEGIELLA 2</p>
<p>MÁHTUDAKULME 2. JAHKEDÁSE MAŊŊELA</p> <p>Áhpádušá ulmme I oahppe galggá máhttet</p> <ul style="list-style-type: none"> • adnet bágojt ja moallánakkojt ietjas árggabiejve ja lahkabirrasa birra • samtale om bilder, tekst og omgivelser • ságastallat gáváj, tevstaj ja birrasa birra • gulldalit ja stáhkát ávdđánbuktemvuogij dagu juojga, lávllaga, rálla, spela ja sáme subttasa • stáhkát ja sjuggelit barggat giellajienaj, stávvalij, giellaelementaj ja ritmaj • gæhttaladdat láhkát ja tjállat oahpes bágojt ja moalgedimij ja álkkes gárgadisájt
<p>ÁRVUSTALLAT BARGADAHTTIJN</p> <p>Oahppe vuosedi ja ávdánahtti máhtudagáv gá</p> <ul style="list-style-type: none"> • gulldali ja bessi vuosedit sij dádjadi • bessi gielajn stáhkát • adni bágojt ja moallánakkojt vaj sijájt dádjat oahpes guládallamdiijjn <p>Áhpáiddje galggá</p> <ul style="list-style-type: none"> • dilev láhtjet oahppijoassásstemij ja arvusmahttet oahppammiellaj málsudahkesbarggamvuogij baktu gánná oahppe bessi labudallat, ietjas dábdudagájt adnet, átsádit ja imájdallat, ja sjuggelit barggat • galggi bessat gæhttaladdat • ságastallat oahppij sijáj ávdđánimes fágan • vaddet oahppijda máhttelisvuodav subttastit gáktu ietja vuojnni majt máhtti, ja majt buorebut máhtti gá ávdebut • bagádušájt vaddet vijdábut oahppat • hiebadit áhpádušáv nav vaj oahppe máhtti bagádallama milta oahppat sámástit

Jus li oahppe 1. ja 2. klásson gudi «gahppadi» sámegieláhpá-dibmáj skávllájage birán, de gullu sidjij sámegiella nubbenigiellan, sámegiella 3. Sámegiella nubbenigiellan, sámegiella 3, vuojnnet la aj máhttelisvuolta oahppijda gejda boahotá ávkken guhkep ájgev adnet gá galggi gielav oahppat (lágá lagáp tjelggidusáv dábálasj oasen áhpáiddjebagádušás 28.-29. bielen).

Sámegielan 3 ælla máhtudakmihto mierredum jahkedássáj tjanádum, valla farra juogedum iesjuhtik dássáj, 1-3. dásen madi vuodoskávláv tjadádi. Danen ij la luondulasj válldet manen máhtudakmihtojt 1. ja 2. jahkedáses sámegielan nubbenigiellan, sámegiella 3 *Várijn 1, Vákkijn 1 ja Vuonajn 1*. Mijá mielas la állu buoremus gæhttalit jáksát sámegiella 2 ulmijt, valla sæmmi bále hæhttup diedulattja liehket, árvvedahte oahppe e ájn jávsá dáhku.

VVV la vuododum nav vaj barggap sæmmi máhtudakmihtoj sihke *Várijn 1, Vákkijn 1 ja Vuonajn 1*, valla sisadno I moattelágásj ja barggamvuoge málssu. Oahppe oadtju aj máhttelisvuodav válljit duov dáv gássjelisvuodav girjes girjjáj.

Mij la juo nammadum 7. kapihttalín dábálasj oasen åhpáiddjebagádallamin, de la fágajgasskasattjat ájnas prinsihppa VVV:aj. Danen vuollelin vuosedit gáváv gáktu *Vákkijn 1* máhttá liehket vuodon gá barga divnajn gálmájñ fágajgasskasasj tiemájñ.

Vákkijn 1 og Vákkijn 2	MAJT	GÁKTU
Álmmukvarresvuohtha ja iellemrijbadibme	a) vádtset luondon b) vuossa, biktasa ja dárbbaga c) vuododárbo d) bierggit luondon e) oahpástuvvat luondon f) sosiálasj tjehpudagá g) identitiehtav nannit ja aktisasjvuoda dábdo	a) vádtset luondon, hárijjidallat jasska mannat, oassálasstet læjrraskávlån jali ietjá ålggoscávlån b) oassálasstet vuossav tsåggát, guoddet vuossav, várajda válldet ietjasa dárbbagijt, adnet biktasijt ja dárbbagijt ma li ávkálatija c) ságastit man ájnasa biebmo li, oadtjot oadet ja rájnavuohtha manoj nanna, oassálasstet ålggoscávlån, oadet ietjádij siegen, hivsigahttet ålggon d) oahppat dáláv tsahkkidit ja gæhttalit vaj dálå ij játta, máhttet biebmojt basset allasisá, liehket várrogis ja ij vahåguvvat, oahppat biebmojs majt luondon gávnnap: muorjijt ja ietjá sjattojt ma li bárådahte e) sámeziel bájkkenamájt ja luonndonammadusájt adnet viehken vaj diedá gánnå la, oahppat kártav låhkåt f) ståhkat ja aktan barggat duojna dájna ålggon ja sinna klåssalanján, avtastallat nuppij oahppij ja åhpáiddij duon dán dájma baktu, giehtadallat persåvnålasj ja praktihkalasj hásstalusájt ja dábdojt, gatjádít viehkev g) duosstat gielav adnet duon dán aktijvuodan: lávllot, ståhkat, låhkåt, ságastit, dramatiserit, gatjádallat, tjållet, oahppat muhtem bájkålasj bájkkenamájt, duov dáv juogosbargov tjádádit ålggon ja sinna, oahppat ietjas kulturhiståvråv lahka-birrasin
Demokratija ja guojmmeviesátvuohtha	a) sáme giela ja giellasuorge b) gájkåsij riektá c) vuodoæládus d) mierredimoassálasstem ja åvdåsvåsstådus	a) oahpástuvvat giellavalljudagájñ sáme guovlojn bájkkenamáj ja bágoj ietjá giellasuorgij/sámezielaj tevstaj ja dahkamusáj baktu b) oahppat gájkåsij riektås ja dajt prinsihpajt adnet gå la luondon, oahppat dálåimnjuolgådusájt c) oahppat slihturij namájt ja ságastit gáktu bådorsijdda bargojs d) ståhkat ja dádjadit ålkkes njuolgådusájt aktandájman (samspill), gárvedit manojt ja dájmajt, oassálasstet dájmajñ majt ietjåda li gárvedam, válldet åvdåsvåsstådusáv dahkamusásj juohkusin, vieledit njuolgådusájt ja ietjádij vuojnojt ålggon ja sinna
Guoddelis åvddåñibme	a) biråsdiedulasj b) biebmo lahkusis ja ietjá luonndressursa c) ulmusj, giella, birås ja sebrudahka	a) rutsijt tjoagget, læjrrasajev rádjat, ij goadet bátsidisájt, válljit biråsdiedulattjat, tjádádit bájkålasj biråsdájmajt b) muorjijt, oassálasstet ålkkes biebbmorusstigij bájkålasj ålggoábnnasijs, buojkulvissan mielkke (hávvarráktsa) ja muorje (sarresylta), tjoagget duodjeábnnasijt miehtsen (buojk. báhtsagijt, rissijt, sebmulijt, ja giergijt) c) oahppat muhtem juhtusij, låttij ja sjattoj namájt miehtsen, ságastit luonndovalljudadås ja bájkkenamájs, ja gáktu ulmusj, birås, giella ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

2. Gávva sisanos, barggovuogijs ja áhpádimnævojs

Ulme ja oase tiemájs	Oahppamulme: <ul style="list-style-type: none"> Máhttet subtsastit ma læjrrasajen gávnnuji Máhttet subtsastit ma li vuossan Máhttet sámegiel bágojt: <i>lådde, slidor/judos, muorje, muorra ja båndorsijdda</i> Máhttet nammadit binnemusát guokta látte ja guokta juhtusa vákken Máhttet nammadit binnemusát guokta muorjeslája Máhttet nammadit binnemusát guokta slihtura båndorsijdan Máhttet muhtem sámeluohtonammadusájt Máhttet muhtem sámegiel bájkkenamájt Máhttet lávllagijt <i>Bæ, bææ, Lippatjam</i> ja <i>Alek láttásj</i> 	Oasse tiemájs: <ul style="list-style-type: none"> Alfabiehtta Bájkkenamá Slihtura båndorsijdan Juhtusa vákken Læjrrasadje vákken Bájno Vuossan Tálla Látte Luonndonammadusá Muorje 	Giellaoahppo: <ul style="list-style-type: none"> Alfabiehtta ja sámeluohtonammadusá
Barggovuoge	Láhkát: <ul style="list-style-type: none"> bokstáva bágo gárgadisá bájkkenamá 	Tjuorggat/bájnnet: <ul style="list-style-type: none"> tjuorggat tiebmáj tjuorggat ja bájnnet bagádusáj milta biedjat sátsov bágos gávuváj biedjat sátsov dárogiel bágos sámegiel báhkuj bájnnet gávuv bagádusáj milta 	Gulldalit ja ságastit: <ul style="list-style-type: none"> gatjádallat álkkes gatjálvisájt vásstedit álkkes gatjálvisájt subtsastit gulldalit jieddnásláhkámav
	Tjállit: <ul style="list-style-type: none"> bokstáva bágo gávuváda gárgadisá gávuváda bájkkenamá 	Lávllaga ja gáritjisá: <ul style="list-style-type: none"> <i>Alfabehtalávlla</i> <i>Alek láttásj</i> <i>Bæ, bæ, lippatjam</i> <i>Biernna oadá</i> <i>Ge muv gápten</i> <i>Miehttse juhtusa</i> 	Ståga ja praktihkalasj dahkamusá skávlån: <ul style="list-style-type: none"> biebmojt russtit dahkat vuosádusáv sjattojs, siejneavijsav, lãddegatsunav báhkooahppamkãrtã/memory brãehtaspela ja bingo dramatiserit oassãlasstet stãhkamlãvllagijda muorav sãddjit
	Forslag til praktiske oppgaver/feltarbeid på uteskole: <ul style="list-style-type: none"> lejrav dahkat ja dãllit biebmojt russtit luonndobãlges (natursti) muorjijt stãhkamdãjma, lãvllaga ja dramã sjattojt tjoahkkit guossidit giesseãrruhav (seter) 		

<p>Duodde oahppam-nævo</p>	<p>Dábálasj tjuovvusa: Bagádusá Bokstávvakártá, Alfabiehtta Subtsas: <i>Bárråmbåddå vákken</i> Báhkolissta: Læjrrasaje bargo ja dájma vákken Báhkolissta: Kulturhistávrrå vákken Báhkolissta: Luonndonammadusá vákken Báhkolissta: Málestit Vástáduskártá riekta-vaj-boasstodahkamusá Bagádus bingospelajda Bagádus gaktu barggat báhkooahppamkártáj Bagádus labyrintaspellaj Bagádus ságastallamkártájda Bagádus gárgadisbudáldusájda</p> <p>Tjuovos <i>Vákkijn 1</i>: 1: Bájnni slihturijt/juhtusijt 1 2: Bájnni slihturijt/juhtusijt 2 3: Bájnni gáváv 1 4: Bájnni gáváv 2 5: Oajvvadus luonndobálggáj 6: Vástádusárkka luonndobálggáj 7: Gærddomdahkamus 8: Budáldus</p>	<p>Báhkooahppamkártá: Slihtura båndorsijdan 1, gáváv-gáváv Slihtura båndorsijdan 1, gáváv-tæksta Juhtusa vákken 1, gáváv-gáváv Juhtusa vákken 1, gáváv-tæksta Læjrrasadje vákken 1, gáváv-gáváv Læjrrasadje vákken 1, gáváv-tæksta Vuossan 1, gáváv-gáváv (<i>Vákkijn</i>) Vuossan 1, gáváv-tæksta (<i>Vákkijn</i>) Lätte vákken 1, gáváv-gáváv Lätte vákken 1, gáváv-tæksta</p> <p>Bingo: Juhtusa ja lätte vákken 1 Álggokávllå vákken 1 Álggokávllå vákken 1-2, álggobingo</p> <p>Bræhtaspela: Båndorsijdda 1 Juhtusa ja vákken 1 Álggokávllå vákken 1</p> <p>Gárgadisbudáldusá: Båndorsijdan 1 Bájno 1 Álggokávllå vákken 1</p> <p>Tsibrunkártá: Slihtura båndorsijdan 1 Juhtusa vákken 1 Bájno 1 Tálla 1 Lätte vákken 1 Álggokávllå vákken 1</p>	<p>Báhkobáññkakártá: Slihtura båndorsijdan 1-2 Juhtusa vákken 1-2 Lätte vákken 1-2 Álggokávllå vákken 1</p> <p>Plánsja: Alfabiehtta Båndorsijdan Dállit Slihtura båndorsijdan Gámán Bájnñit Lávdagoaden Giedjega vákken Tálla 0-10 Tálla 11-20 Tálla 10, 20 ... 100 Lätte vákken Luonndonammadusá vákken Juhtusa miehtsen Álggokávllån Muora ja biesstaga Muorje Urttasa ja ietjá sjatto vákken</p>
-----------------------------------	---	--	---

3. Struktuvrra: ávddåbargov, álggobargov ja mañjebargov juohket

Dán dábálasj oasen áhpádiddjijbagádusás (bs. kapihttal 9), definerijma da vihtta oase ma vierttiji vuodon álggokávllån. Dánna sihtap tjalmotit dajt gálmma ásiht gánnå oahppamnævo li hiebadum vissa tiemájda ja áldardássáj, diedon ávddåbarggo, álggobarggo ja mañjebarggo, ja sierraláhkáj bagádallat dijáv gudi galggabihtit barggat *Vákkijn 1*. girjijn. Mij sihtap vas dættodit, divna dá gávda li ájnna gá ájádala tjiegnalisáhpadimev.

ÁVDDÅBARGGO

Jus oahppe buoremus láhkáj galggi ávkev giellaáhpadimes luon- don, de la ávddåbarggo ájnas skávllån. Báktet duogásjmáhtudagáv la buorre álggo. Buorre l aj oahppijt huomahahttet majt galggi oahppat. Átsádallam lip dát máhtta viehkedit sijáv mávtástuhttet áhpatjit, ja adjáj mujttet bágojt ja moallánagájt buorebut. Buorre ávddåbarggo vaddá vuodov vijdábut oahppat.

>>>

Vuojnnepe gálmma tíjma dájma klássaladnjadájma li binnemus majt gájbbedit ávddábargos, valla dárbbu l ájn ienep tíjmaj. Tíjma e galga tjoahkkiduvvat avta bæjvváj, danen gá oahppe vierttiji oadtjot vuodjodit áhpádimiev tíjmaj gaskav, ja ávot aj síjdajn barggat.

Vuostasj bieles *Vákkijn 1* girjen la gárvedibme álggokávlláj. Válljim lip ij «mierkkit» vissa bielijt oahppijgirjen ávddábarggaj, danen gá álggokávllá tjadáduvvá duon dán láhkáj sámij guovlojn: Muhtem skávláj la álggokávllá degu miján, ietjá skávlá barggi aktan giellalávvgomij/giellaæjvvalimij, ja iehtjádijn li moadda oanep álggokávllá, lahkke- jali állesbiejvijt, álles skávlájagev.

Gá mij Olmmáivákke skávlán lip mierredam tjadádit álggokávláv vallak gá skávlá álggá, de ij la miján nav assto ávddábarggaj: Ep boade guhkebu gá 7. bælláj ávddál gá galggap klássalanjáv sirddet álgus. Állu buoremus la guhkebu barggat jus hiehpá. Máhttelis la, jus ehpit ávvánis galga álggokávláv moadda bieje, valla farra smáv ekskursjávna, de máhttebihtit barggat duojna dájna tiemáj *Vákkijn 1* girjen nav gáktu didjij hiehpá, ja praktihkalasj dájmaj barggat álggokávlán dahkamusáj gaskav.

ÁLGGOBARGGO

Álggobarggaj miejnnip praktihkalasj dahkamusáj ja gielladájmajt álggokávlán. 5. kapihttalín dán bagádusán gávna oajvvadusáj dájmajda ma hiehpi *Vákkijn 1* og *Vákkijn 2*. Dán gávna aj oajvvadusáj gáktu máhtá gárvedit ja tjadádit dáj dájmajt vaj buoremus láhkáj máhtá ávkkit gielav álggokávlán. Vállám lip manjen buojkulvisáj bágojs ja moallánagájs ma máhtti boahitet ávkken.

Mujte válldet kamerav fáron ja juohket ávdásvásstádusáv gávvi-tjit divna dájmajt, danen gá ietjat gává aj máhtti liehket ájnnasa manjebargos.

MANJEBARGGO

Manjebarggaj miejnnip dav bargov majt oahppe skávlán dahki álggodájmaj manjela. Manjebarggo l duola dagu organiserit ja systematiserit vásádusáj ja átsádallamijt majt oahppe li luondon barggam, ja hárrjídallat bágojt ja moallánagájt majt li gullam. Sæmmiláhkáj gá ájggeadno ávddábarggaj tjanáduvvá álggokávllá rammefaktávra, de la ájggeadno aj manjebarggaj sæmme.

Vájku makkár rammefaktor, de la *Vákkijn 1* dagádum vaj oahppe oadtju máhttelisvuodav barggat divna tiemáj ma li ávddánbuvtedum álgon. Makkárdásen galggi duo dá dahkamusá

>>>

tjoavdeduvvat, mierreda dán gut la åhpáiddje. Álla sierra bieles «mierkkidum» maŋne barggij.

Diedon dáhkki aj barggat tevstaj ja dahkamusáj girjen juska ehpit la læhkám ålggokávllán, jali barggam divna tiemáj sámegiellaj ålggon. Diedon de vierttibihitit snivva barggat duoj dáj oasseásij, danen gå oahppijn ælla nav moadda referánsatjoakke majt lidjin ietján adnám jus lidjin oadtjot gielav adnet praktihkalattjat.

Dav juohkkahasj dádjat, gå oahppe li barggam tiemájn åvddåbargon jali madi li ålggon barggam, de giehebut dádjadi maŋnebargon. Álkkep dádjadit dav mij la oahpes, ja manná ruvábut ienni gå dat mij la ådå ja gássjel.

Divna tijmajt maŋnebarggij ij dáhkki biedjat avta jali guovte bæjvváj, danen gå oahppe dárbahti ájgev gárvedit tijmajt gaskav, ja diedon aj sijdan barggat vaj oahppi buoremus láhkáj. Máhttelis la lahkke jali álles biejev maŋnebarggij ålggokávllåbievvi/tiebma-bievvi maŋnela, valla hæhttu aj vuorkkit tijmajt boahhte vahkojda. Mijá skávllán barggap *Vákkijn1* girrijn álles tjavtjav, ja de tjadádip akti vas gidáj.

Jus lihpit sjattojt vákkes válldám, de máhttebihitit sjattojt systemiserit maŋnebargon, ja dahkat vuosádusáv jali minifloráv. Adnit sámeh ja dáro sjattoj namájt. Dát la buorre ájgge gærddot dav majt li oahppam sjattoj birra vákken. Majt mujtti oahppe ålggokávllás? Adnit sjaddoplánsjajt, *Giedjega vákken*, ja *Muora*, ja floráv viehkken. Dát la dahkamus mij gasskadásen vas boahotá ienep sjattoj.

Flora: Lukkari, Toivo og Heikkiarmas Lukkari, 1992: *Šattut Sámis*. Davvi Girji o.s.

Olsen, Ingunn, 2011: *Šattut*. Idut.

Duodjuhambargo ábnasijis ma li luondon tjoakkedum, li vuogas dájma maŋnebarggij. Dánna l dásju fantasijja mij ganugahtá. Dánna gávna muhtem inspirasjåvnåv: <http://www.pinterest.com>

Vijdábut barggit dahkamusáj girjen, dájmaj gåvvå- ja báhkobáŋŋkakártáj, báhkooahppamkártáj ja spelaj.

4. Bieles-bælláj-bagádus

s. 3-4: **Åvddåbáhko ja oahppoulme**

Adnit vehi ájgev vuostasj tijma vaj oahpástuvvi girrijn. Ságasta majt oahppe galggi oahppat, ja majt mihto subtsasti. Tjielggi juohkka ulmev ja buvte buojkulvisájt. Jus skávlå ij tjadáda ålles gárvidusáv *Vákkijn 1* girjjáj, viertti åhpáiddje válljit ulmijt ma li ájggeguovddelisá dán oahppijjuohkusij. Ájnas la jus oahppe oadtju diehtet jur majt galggi barggat ja oahppat.

Ságastit gávåj birra åvddåbielen ja 4. bielen. Dibde oahppijt unnánasj filosoferit daj birra majt vuojnni. Gåktu jáhkki mannam la oahppij Olmmáivákke ålggoskåvlån vákken?

ULME: OAHPE GALGGI

- dádjadit majt galggi oahppat
- ájttsat ja berustahtjtát tiemås

s. 5: **Vákken**

Tjuorgas 5. bielen la degu «uksa goavkkot» ja máhttá viehke-aktiviserit oahppij duogåsjmáhtov. Gávåvå vuoset guokta oahppe li vádtsemin vákken, ja ienemusá oahppijs dal dábdði gávås, juogu dal gå lidjin vádtsemin ålggon mánåjgården, skåvlån jali fámilja siegen. Muhtem oahppe ihkap vil mujtti bágojt ja moalgedimijt majt li åvdebut oahppam.

Gávåj baktu ihkap ájttsi sij juo máhtti juojddá tiemá birra, ja dat bukta dábdði sij rijbadi ja hálidi ienebu oahppat. Dibde oahppijt ságastallat gávås, guovtes ja guovtes. Buorre jus åhpáiddje váttasj klåssalanján madi gulldaladdá oahppijt, ja viehkeedit danna gånåå l dárbbø, ja duodastit majt oahppe juo máhtti jus juorruli. Mijå åtsådallama vuosedi oahppe lijkkuji barggat guovtes ja guovtes aktan, danen gå ij la nav «várålasj» sámástit gå libá guovtes, ienni gå stuoråp juohkusin. Dan låhkåj la ålkkep aktiviserit ienep oahppijt. Ja oahppe oadtju «hårjjidallat» åvdås tjoahkkåjgiessebit aktisasj juohkusin.

ULMME: OAHPE GALGGI

- båktet ietjas duogåsjmáhtudagáv

Ságastallit majt vuojnnebihtit gávån. Aloda oahppijt subtsastittjat guhtik vuorov. Muhtem oahppe soajtti máhtti ájnegis substantijvajt, madi iehtjáda vásstedi álles gárgadisáj. Áhpádiddje máhttá viehkedit oahppijt álkkes gárgadisáj álgon, nav gá buojkulvis:

*Vákken la ...
Vuovden la ...
Gávån la ...
Gávån vuojnáv ...*

Ájggeguovddelis substantijva: *lávdaoahpe, læjrrasadje, mánná, oahppe, báhtjasj, nejtsusj, bálges, giergge, vágge, jáhkå, várre, gárttje, miehttse, muorra, vuossa, rávve, gænsisir, bávsa, jnv.*

Ájggeguovddelis gárgadisá: *Gávån la russjikis lávdaoahpe. Sij li vákken, Máná libá ráve nanna. Lávdaoahpe l miehtsen. Jáhkå l alek. Siján li vuossa.*

s. 6: Dájt galga oahppat:

6. bielen girjen gávna báhkolistav gávån majt oahppe vierttiji oahppat madi barggi *Vákkiin 1* girrijn. Da li dagádum vaj oahppe álkket vuojnni majt galggi oahppat, ja dat bielle máhttá liehket báhkolisstan dárboj milta. Bágo li juogedum gálmå oasse tiebmáj: læjrrasajen, vuossan ja vákken. Hiehpá buoragit oahppijda vaddet sijddabargov vaj oadtju hárrjidallat mierredum bágojt dán bielen. Dánna viertti æjgádijt mávtástuhttet mánáj hárrjidalátjit. Juoge báhkooahppamav oahppamájggáj, ja máhtsa dán bælláj dárboj milta.

Divna bágo 6. bielen gávnnuji báhkobánkkakárttån. Ane báhkobánkkakárttåjt gá áhpada ádá bágojt. Vuoseda avtav kárttåv ájgen ja gatjáda: «*Mij la dát?*» eller «*Ma li dá?*» Gærdo bágojt jus oahppe e máhte dajt, ja dibde oahppijt javllat duv milta. Bieja kárttåjt táblo rabddaj madi barggabihtit. Áhpádiddje iesj mierret galla, ja makkár báhkobánkkakárttåv galggi barggat juohkka tijma. Bágojt majt li oahppe aktisasj juohkusin barggam, máhttá sæjnnáj biedjat «mij máhttep-kárttån», madi da ietjá kárttå majt e máhte, vuorkkiduvvi boahhte tijmmaj. Sijddabarggon máhtti hárrjidallat muhtem bágojt ma ælla ájn siejnen.

ULMME: OAHPPE GALGGI

- oahppat bágojt ja hárrjidallat dajt javllat

Juohkusa aktisasj ulmme I divna báhkobánŋkakártájt sæjnnáj oadtjot. Oahppe lijkkuij dákkár báhkooahppamav, ja divna juohkusin máhtti oassálasstet vaj oadtju sæjnnáj nav állo gáváv majt máhtti. Juohkka tijma li ádá kártá siejnen. Gærddut kártájt duolla dálla.

Jus vállji barggat báhkobánŋkakártáj dán láhkáj, de la aj buorre máhttelisvuohta hárrjidallat tállajt 10:j jali 20:j sámegeiellaj. Lágá kártájt «mij máhttep» háren ja kártájt majt oahppe e rat máhte. Áhpádiddje máhttá láhkát tjavgga oahppij siegen, jali dibddet ádá oahppev gæhttjalit juohkka bále. Ságastihtit gánná li ienemus kártá - siejnen jali táblon.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat:

1. Báhkooahppamkártá *Læjrrasajen ja vuossan*

Barggit báhkooahppamkártáj *Læjrrasajen* jali *Vuossan* vaj bágoj ienebut hárrjidalli. Báhkooahppamkártá gávnnuij guovten hábmáj, akta kárttásæhtta dássju gáváv, ja nubbe gáváv- ja tækstakártáj. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

2. Spellat bingo

Dibde oahppijit spellat bingo *Álggokávllá vákken*, buorre doajmma báhkooahppamij. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

3. Spellat bræhttaspelev *Álggokávllá vákken*

Oahppe máhtti spellat bræhttaspelev *Álggokávllá vákken* vaj bágoj ienebut hárrjidalli. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

s. 7: 1. Vuossan

Gá oahppe ja æjgáda páhkkiij vuossav bejvvemanojda jali idjadittjat luondon, de li állo biktasa ja dárbbaga ma galggi manen. Duodden dajda masi I állu dárbbu, de álu válldep manen ietján aj mij dahká manov vaj buorebut vuorbástuvvap. Buorre I jus oahppe juo árrat dádjadi mij la ájnas vuossaj tsággát.

Ságastallit majt vierttip válldet manen vuossaj. Adnit báhkobánŋkakártájt ja ihkap gávávjt 6. bielen doarjjan. Soajttá muitem oahppe máhtti ietjá bágojt gá dáj? Bærddut kártájt táblo rabddaj, ja dibde oahppijit guhtik vuorov viedtjat avtav jali ienep kártájt, ja subtsastit majt sij manen válldi, jali majt máhtti vuossaj tsággát.

Áhpádiddje náv gatját: *Ma li duv vuossan?*

ULME: OAHPPPE GALGGI

- subtsastit ma li vuossan
- dádjadit álkkes gatjálvisájt
- vásstedit álkkes bágoj jali álkkes moalkedimij

Gærdo gárgadisáv dárogiellaj vuostasj bálijt gá buvtá gatjálvisáv, ja maŋŋáj gá la dárbbbo.

Oahppe máhtti vásstedit avtajn bágujn jali náv:

Mujna l/li...

Muv vuossan la/li...

Dát la buorre introduksjávnná 1. dahkamussaj. Dán dahkamusán galggi oahppe tjuorggat dav majt miejnniji Piera dárba jietjas vuossaj. Maŋŋela vas galggi nuppijda subtsastit. Dánna aktiveri bágojt ja moalgedimijt majt álgon oahppin, ja máhtti gávåjt 6. bielen viehken jus dárba. Oahppe gudi bukti tjället, tjállli bágojt dan gávåvå majt li tjuorggam.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat:

1. Tjuorggamdahkamus

Barggat sæmmiláhkáj 1. dahkamusá milta, valla dálla galggi oahppe tjuorggat 5 dinga majt *ietja sihti* maŋen vuossaj.

2. Báhkooahppamkártá Vuossan

Barggit báhkooahppamkártáj *Vuossan* vaj bágojt ienebut hárijidalli. Báhkooahppamkártá gávnnu j guovten hábmáj, akta kárttasæhtta dássju gávåj, ja nubbe gávå- ja tækstakártáj. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

s. 8: Sáme giel alfabiehta

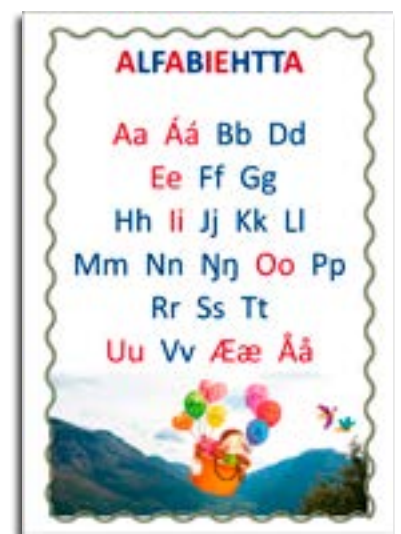
Man stuorra dættov galga biedjat sáme alfabiehttaj, de vierti åhpádiddje árvustallat man guhkás oahppij juogos la állim láhkám- ja tjállmåhpádusáj. Jus ij la ájggeguovddelis oahppijda vuostasj klæssan álles alfabiehtajn barggat, máhttá sáme gielåhpádiddje introdusierit sáme alfabiehtajn sæmme bále gá dárogiel-åhpádiddje introdusieri ådå bokstávajt dáro alfabiehtan.

Gatsosta alfabiehtaplánsjav ja/jali bokstávkarjtáj gá introdusieri/gærddoda bokstávajt. Tjále tábluj muhtem bágojt sáme bokstávaj, ja dibde muhtem oahppij gávnnat sáme bokstávajt. Hárijidallit jiednadit.

Ságastihtit sáme- ja dáro alfabiehtas, ja mij la sieradus. Jus juogos la gærggam dajna, de hiehpá álgget/gærddot vokálaj ja konsonántaj. Oahppe gudi dábddi dáro alfabiehtav, máhtti gávnnat makkár bokstáva li dáro alfabiehtan, ja ma e gávnnu sáme alfabiehtan. Dajn bokstávajn li ietjálágásj jiena.

ULMME: OAHPPE GALGGI

- oahpástuvvat/gærddot sáme giel alfabiehtajn ja sáme giellajienaj

Máhtti gæhttjalit gávnnat makkár bokstáva li dáro alfabehtan, ma sáme alfabehtan ælla. Muhtem bokstáva li muodugattja, valla sierralágásj jiedna/jiednadibme.

Hiehpá stáhkát ja gæhttjaladdat jienaj. Ihkap oahppe gávnni jienajt ma hiehpí duon dán bokstávvej? Buojkulvissan máhtá jienajt buojkulahttet ietjá jienaj majt gulá bæjvállattjat. Degu nuorttasáme č jiedna gullu degu nágin rahpá bruvssabáksav jnv.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat:

1. Hábbmit bokstávajt

Oahppe máhtti bokstávajt hábbmit plastelinan jali boaloj, ja bágojt tjállet viehkken daj bokstávaj maj li barggam.

2. Bokstávvakártá

Mij lip dahkam bokstávkartájt sáme alfabehttaj, kartájt gávna dánna. Dáj kartáj baktu máhtti oahppe bokstávaj hárrjiddallat. Sij máhtti aj kartájt adnet gá «tjállí» bágojt, valla buorre l tjálllet ja laminarit ienep sehtajt bokstávkartájs. Oahppe gávnni stávumviehkev 6. bielen ja báhkobáŋgakartájn.

3. Bokstávabivddo

Hárrjiddallam mij hiehpá dajda oahppijda gudi li oahppam tjálllet: mannat bivdátjit sáme bokstávajt báhkobáŋgakartájn. Oahppe máhtti barggat guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. Juoge nágin báhkobáŋgakartáv juohkka juohkusij. Oahppe galggi gávnnat ja tjálllet bágojt sáme bokstávaj. Sij sátsasti bokstáva vuolláj, jali gielev biedji daj bokstávaj birra.

Máhtá aj oahppijt dibddet bágojt válljit 6. bieles. Bágojt máhtti tábluj tjálllet, vaj ietjá oahppe máhtti gæhttjalit gávnnat sáme bokstávajt.

Oahppe li læhkám bokstávabivdon báhkobáŋgakartájn.
Gávvá: Toril B. Lyngstad

4. Bokstávvaohppamspela

Sáme almmudagájn gávnnuži duot dát bokstávvaohppam-/alfabiehttaspele. Dajt máhtá dirŋgut Kárásjågå girjålasjvuoda guovdåtjis jali girjealmmudagájs.

5. Lávllot *Alfabiehttalávllagav*

Mij lip dahkam sáme versjåvnåv Vuona alfabiehttalávllagis tjuoalvissaj *Twinkle, twinkle, littlestar*. Alfabiehttalávllagav gávna [dånna](http://www.barnesanger.no/abc-sangen-alfabetsangen.html). Dån linkan gávna tjuoalvisåv: <http://www.barnesanger.no/abc-sangen-alfabetsangen.html>

6. Digitåla ressursa

www.ovttas.no gávna appajt majt máhtti adnet gå hárjiddalli alfabiehtajn.

<https://ovttas.no/nb/node/16823>

<https://ovttas.no/nb/node/27113>

<https://ovttas.no/nb/node/27110>

7. Spellat *Bokståvvabingo*

Ulmme dån dåjman la bokståvav ja jienav aktij tjadnat. Juoge bingobrehtav juohkka oahppåj. Oahppe dievddi 12 bokståva bræhttaj, avtav bokståvav juohkka ruktuj. Sij máhtti våljjit divna bokståvajs sáme alfabiehtan. Oahppe gávnni viehkev alfabiehtta plånsjan jali girjen 8. bielen. Bingo-brehtav gávna [dånna](http://www.barnesanger.no/abc-sangen-alfabetsangen.html).

Gå brehta li dievdedum, de máhtá bingo ålgget. Gå åhpáiddje javllå bokståvav, duola degu *Á*, de oahppe guoradalli jus sijå brehtan la *Á*. Jus sijån la dát bokståvva brehtan, de biedji ruossav dan ruvto badjel gånå l bokståvva, åvddål åhpáiddje våljjij ådå bokståvav. Náv joarkkebihtit desik akta oahppe l ruossim divna 12 bokståva ietjas brehtan. Sån gut oadtju vuostak dievva brehtav, vuojtå.

Bokståvvaohppamijn máhtå moattelåhkåj barggat. Foto: Edel Monsen

s. 9: **2. Alfabehtta**
3. Låhkåt ja tjället

2. dahkamusán galggi oahppe gávnnat dajt bokstávajt ma gáhtu. Vuostak máhtti oahppe ietja gæhttjalit jus rijsbi. Tjadádit dahkamusáv aktan ja hárrjiddallit njálmálettjat.

Tjoavdos: Á, D, N, S, U, Å

Vállji nágin bágov 6. bielen, jali vállji ietjá bágojt dáj bokstávaj, ja tjále dajt táblulj. Gávnni gus oahppe dajt sámegiell bokstávajt? Dibde oahppijit boahtet táblulj ja gievlev biedjat daj birra.

3. dahkamusán galggi oahppe tjuovvot tjuvdijn ja/jali tjället bágojt tjállemlinnjaj. Sij gudi máhtti låhkåt, galggi aj gæhttjalit bágojt låhkåt. Mañjela biedji gievlev sámek bokstávaj birra. Tjadádit dahkamusáv aktan. Ma merkahi bágo? Hárrjiddallit javlat bokstávajt ja bágojt.

Lávlla *Låhkåt ja tjället* hiehpá buoragit gá la állim barggat alfabiehtajn. Tjieggi bágojt låhkåt ja tjället.

ULMME: OAHPPE GALGGI

- gulldalit ja dábdát sámek giellajienajt ja bokstávajt

s. 10: **4. Ma li dá?**

Ienemus oasse bágojs dán dahkamusán dábdid oahppe 6. bieles. Åhpáiddje viertti árvustallat jus dájna dahkamusájn máhtti oahppe aktu barggat, jali jus dájna vierttiji aktan barggat.

Oahppe låhki bágojt mañjenagi, ja biedji sátsov riehta gávájda. Jus *rávve* ja *lávdaoahte* li oahppijda amás bágo, de dibdá åhpáiddje oahppijit mánnat bágojt. Ihkap muhtema mujtti bágov rávve 5. bieles? Máhtti gus oahppe ietjá sámegiellbágov ráve sadjáj? Dánna máhtta nammadit, sámegiellan gávnnuji giellasuorge sieradusá – sæmmei gá dárogiellan. Ájnas la oahppijda juo dáv árrat diehtet, ja oahpástuvvat giellavalljudagájn sámek guovlojn. Ihkap li juo ájttsam bágojt girjen ma li ietjálágátja ietjasa hállamvuoges? Dánna lip dámu barggamin **fágajgasskasj tiemájn demokratija ja guojmmeviesátvuoha**.

Mij máhttsap giellasuorge sieradusájda gá vuosedip juhtusijt 14. bielen.

ULME: OAHPPE GALGGI

- låhkåt ájnegis bágojt
- gávnnat bágojt ja gávájat ma hiephi aktan

s. 11: 5. Læjrrasadje vákken

Ságastit mij la læjrrasadje, ja majt máhttep gávnnat læjrrasajen. Bieja báhkobáŋŋkakártájt táblo rabddaj ja gatjáda náv: «*Ma li læjrrasajen?*» jali «*Majt máhtá gávnnat læjrrasajen vákken?*» Gærdo gárgadisáv dárogiellaj vuostasj bálijt gå buvtá gatjálvisáv, ja maŋŋela dárbo milta. Maŋŋela máhtti oahppe guhtik vuorov válldet avtav jali moadda kártá, ja de subtsastit ma læjrrasajen gávnnuji.

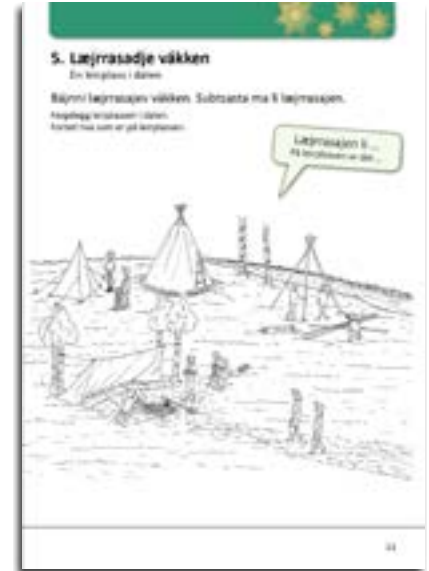
5. dahkamusán máhtti oahppe bájnŋit tjuorggasav nav gáktu sij ietja sihti. Máhtti aj bájnŋit åhpádiddje bagádusáj milta. Gå li gærggam, de subtsasti avta oahppáj jali ålles juohkusij majt vuojnni gávån. Oahppe máhtti vásstedit ájnegis bágoj jali ålles gárgadisáj, ja sij gudi máhtti bájnojt, vierttiji mávtåstuhteduvvat dajt adnet:

tællta
ruoppsis tællta
Læjrrasajen la ruoppsis tællta.
Mån vuojná ruoppsis teltav.

Gå la læjrrasadje tiebmán, de la vas luondulasj fágajgasskasasj tiemájt dættodit: Makkár åtsådallama li oahppijn låvdagådijn/ tjubugijn/teltan årrot? Mij la buorre, ja mij la hásstalus? Manen nav ålos ålggon «årru», ålggon ådi, ålggon málesti ja ålggon bårri? Máhttep gus teltav tsaggat ja læjrrasajev dahkat vájku gåsi? Diededa oahppiijt gájkkásij riektás, ja rievtesvuodajt ja vælggogisvuodajt gå lip luondon.

ULME: OAHPE GALGGI

- subtsastit ma læjrrasajen gávnnuji
- bájnŋit bagádusáj milta
- dádjadit ájnegis gatjálvisájt
- vásstedit ájnegis bágoj ja ålkes moalkedimij
- ságastallat fágajgasskasasj tiemájs

Hivsigahttet ålggon la muhtem oahppijda gássjel. Ij la agev gæhppat gávnnat ålggohivsigav læjrrasaje lahkusin. Gåvvå: Toril B. Lyngstad

>>>

Gájjkkásasj riektá javllá duola degu: mij ep galga guodet luonnduj bátsidisájt. Majt dat subtsas praktihkalattjat? Dánna lip giehtadallam divna gálmma fágajgasskasasj tiemájt. Ienebu gájjkkásij riektás gávna dánna: <https://norskfriluftsliv.no/hva-er-allemannsretten>.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat:

1. **Báhkooahppamkártá *Læjrrasadje vákken og vuossan***
 Barggit báhkooahppamkártáj *Læjrrasadje vákken* jali *vuossan* vaj bágoj ienebut hárrjiddalli. Báhkooahppamkártá gávnnuui guovten hábmáj, akta kárttásæhtta dássju gáváj, ja nubbe kárttásæhtta gávva- ja tækstakártáj. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
2. **Budáldus**
 Oahppe máhtti barggat duoddedahkamusájn majt lip gáhttjum *Budáldus*. Dahkamusáv máhtta adnet moatteláhkáj duon dán Vákkijn tiebmáj. Budáldus ja oajvvadusá gávnnuui [dánna](#).
3. **Spellat bingo**
 Dibde oahppijit spellat bingo *Álggokávllå vákken*, buorre doajmma báhkooahppamij. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
4. **Spellat bræhttaspelav *Álggokávllå vákken***
 Spellat bræhttaspelav *Álggokávllå vákken* la vuogas doajmma vaj bágoj ienebut hárrjiddalli. Manjenagi gá oahppe li bágojt oahppam, máhtta differensierit vaj hæhttuji álkkes gárgadisájt javllat. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
5. **Tsibrunkártá *Álggokávllån vákken***
 Tsibrunkártá *Álggokávllå vákken* li ávkálattja vaj bágoj ienebut hárrjiddalli. Tjáleda ja lamineri kártáj. Oahppe máhtti mierkkit riektá bágojt bivtastsibrunij, jali tussjajn majt dáhki sihkkot. [Dánna](#) gávna tsibrunkártáj.
6. **Gárgadisbudáldus *Álggokávllå vákken***
 Mij lip dahkam gárgadisbudáldusáv majna oahppe máhtti barggat madi vuorddi, jali gá oahppe ietja máhtti válljit dájmajt. Tiebmá I álggokávllå, ja vargga divna bágo gávva báhkolistas 6. bielen li manjen. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

Gárgadisbudáldus, tsibrunkártá, bingo ja ietjá spela aj dáhkkiji poasstan **stasjávnnááhpadusán**. Dáj nævoj baktu li moadda máhttelisvuoda varierit áhpadusáv dájmalasj oahppij. Oalgesbielen vuojná oajvvadusáv. Stasjávnnááhpadus máhtta gærduvvat ja aneduvvat dáj ietjá tiebmáásij aj. Hiebada sisanov ja vállji duov dáv dájmov ja barggotjerdav ájges ájggáj.

s. 12: 6. Læjrrasajen

Juohkka rájdon/linjan gávnnu juoga mij ij gullu læjrrasajen vákken. Oahppe biedji gievlev dan birra, jali ruossiji «boasto» tjuorggasav. Gå dahkamusájn barggi, de galggi oahppe subtsastit majt gávnni, ja majt e galga gávna læjrrasajen.

*Subtsasta majt gávnnap læjrrasajen.
Mij gávnnap ...
Subtsasta majt ep gávna læjrrasajen.
Mij ep gávna ...*

Hárjjidallat bájnoj dán dahkamusán. Bájnnoplánssja 26. bielen máhtta viehkenævvon.

ULME: OAHPE GALGGI

- subtsastit ma læjrrasajen gávnnu
- oassálasstet álkkes ságastallamij

s. 13: 7. Mijá læjrrasadje

7. dahkamusán galggi oahppe tjuorggat ja bájnnit læjrrasajev vákken. Gå li gærggam, de máhtti barggat guovtes ja guovtes aktan ja subtsastit nubbe nubbáj majt li tjuorggam. Jus li oahppe muhtem bájnojt oahppam sámegeillaj, de galggi mávtástuhteduvvat dajt adnet gå subtsastibá gávva birra.

Gærddot bágojt tjuorggamin 6. bielen, ja tjadádit/gærddodit bájnojt 26. bielen ávdás oahppe álggi njálmálasj ásijn. Oahppe máhtti adnet ájnegis bágojt, jali máhtti adnet gárgadisálgov ságastimullarin viehken. Áhpádidje viehket sijáv gudi viehkev dárba.

Oajvvadusá ietjá gárgadisálgoida:
*Mån lav tjuorggam ...
Gávva li ...
Mijá læjrrasajen li ...*

Sij gudi máhtti tjället, tjállli bágojt tjállemlinjajda vuollelin. Oahppe máhtti adnet 6. bielev jali báhkobánŋkakártájt viehken. Máhttelis la aj áhpádidjáj tjället ájggeguovdelis bágojt tábluj. Dát dahkamus hiehpá buoragit poastan stasjávnnáhpáduš.

ULME: OAHPE GALGGI

- subtsastit ma læjrrasajen gávnnu
- tjället oanes bágojt sámegeillaj

s. 14: Juhtusa vákken

Ságastit makkár juhtusa ja látte gávnnuji vákken. Soajttá oahppe juo máhtti muhtem sámé namájt?

Vuosedá judosplánsjav oahppijda, ja adnit báhkobánjkkakártájt *Juhtusa vákken* doarjjan gá galggabihtit barggat dájna tiebmá-ásijn. Oahpástuvvat juhtusij ja sámegiel namáj. Javla namájt tjavgga oahppijda, ja dibde sijáv gærddot. Makkár juhtusij li vuojnnám? Jus oahppe máhtti bájnojt, de máhttebihtit ságastit makkár bájno li juhtusijn gáváj.

Dán girjen lip adnám bágov *sarvva*, valla dav juhtusav aj gáhttjop *ællja*. Makkár bágo li anon dijáj guovlon? Dánna aj vehi hiehpá nammadit giellasuorgij sieradusájt Sáme guovlojn.

Ávdás barggabit vijdábut, hiehpá aj ságastit luonndovalljudagás, divna juhtusa ja sjatto adni ájnas sajev økosysteman. Oahppe máhtti buojkulvis filosoferit mij lij dáhpáduvvat jus divna snjierájt lidjin muorrodit. Ságastihtit aj majt galggap dahkat jus urudisájt iejvvip miehtsijn. Gájkkásij riektá javllá galggap dibddet juhtusij ráfen liehket.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat:

1. Juhtusav tjuorggat

Oahppe máhtti válljit avtav jali ienep juhtusij majt tjuorggi ja bájniji tjállem- jali tjuorggamgirjjáj, jali árkkaj majt sæjnnáj máhtti gatsostit. Sij gudi tjállet máhtti, tjállu juhtusa sámegiel namáv vuollelij.

2. Juhtusa vákken

Dát la aktisasj barggo dahkamus gánná oahppe galggi tjuorggat ja bájnnit divna juhtusij judosplánsjan 14. bielen, jali muhtem mierredum juhtusij. Biesskeda ja lijmmi tjuorggasij avta stuor árkkaj. Oahppe aj máhtti tjuorggat luonndov juhtusij birra jus sihti. Tjále tjáppa bajelttjállagav plánsjav, ja gatsosta dav sæjnnáj klássaladnjaj. Oahppe máhtti tjállet dan juhtusa/daj juhtusij namáv/namájt plánsjav.

3. Háddidallamstoagos

Háddidallam la miellagiddis doajmma. Oahppe háddit avtav dajs juhtusij plánsjan. Åhpádiddje máhtta oadtjot diehtet makkár juhtusav la oahppe válljim, vaj máhtta viehkedet jus la dárbbu. Ietjá oahppe galggi gæhttjalit mánnat makkár juhtusav háddit. Sån gut moanná riektá, bæssä háddidit. Oahppe viertti máhttet dan sámegiel namáv vaj vásstádus dáhkkiduvvá. Loahpe l åhpádiddjáj viehkedasstet.

Åpadiddje máhtta aj mierredit gut galggá háddidit, vaj divna gudi sihti, galggi oadtjot loabev gæhttjalit.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat muhtem juhtusij namájt vákken
- oahppat sámegielbágojt *slidor/ judos*
- oassálasstet lávllagijda ja háddidallam stáhkusijda
- ságastallat luonndovalljudagás ja gáktu luonndov suoddi (*guoddelis ávdånibme ja demokratija ja viesátguojmmevuohta*)
- ságastallat giellasuorge ja giellalásj valljudagás

4. Stáhkamlávlla *Biernna oadá*

Lávlo *Biernna oadá* oahppij siegen. Jus la diján assto, hiehpá aj buoragit stáhkát dán lávllagij. Oahppe tjuodtju giehtalakkoj suv birra gut la biernna, ja sán viellit guolbbáj ja «oaddá». Gå lávlla l náhkám, de tjuodtján biernna ja giddi avtav dajs nuppijs. Suv gev giddiji, oadtju liehket biernna

5. Gæhttjat filmav juhtusij birra miehtsen

Gehtja oanegis filmav bierna birra: <http://tv.nrksuper.no/serie/eallit/SAPR65013315/02-10-2015>

Gehtja oanegis filmav sarva birra: <http://tv.nrksuper.no/serie/eallit/SAPR65013015/20-03-2015>

Gehtja oanegis filmav snjierá birra: <http://tv.nrksuper.no/serie/eallit/SAPR65013415/16-10-2015>

6. Báhkooahppamkártá *Juhtusa vákken*

Barggit báhkooahppamkártáj *Juhtusa vákken* vaj bágoj ienebut hárrjiddalli. Báhkooahppamkártá gávnnuji guovten hábmáj, akta kárttásæhtta dássju gáváj, ja nubbe gávva- ja tækstakártáj. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

7. Tsibrunkártá *Juhtusa vákken*

Tsibrunkártá *Juhtusa vákken* li ávkálattja gá galggi bágoj ienebut hárrjiddallat. Tjáleda ja lamineri kártáj. Oahppe máhtti mierkkít riehta bágojt bivtastsibrunij, jali tussjajn majt dáhki sihkkot. [Dánna](#) gávna tsibrunkártáj.

8. Bájnnet juhtusijt

Dán duodde dahkamusán galggi oahppe bájnnet juhtusijt bagádusáj milta. Dahkam lip dáv dahkamusáv guovte ver-sjávnnáj, nubbe l álkkep nuppes. [Dánna](#) gávna dahkamusájt.

s. 15: 8. Makkár juhtusa árru miehtsen?

4. dahkamusán galggi oahppe biedjat gievlev juhtusij birra ma miehtsen árru. Oahppe gudi bukti tjállet, tjállli sáme namájt. Judosplánsija 14. bielen máhttá liehket viehkkenævvon.

Åhpádiddje gatját: Makkár juhtusa árru miehtsen?

Gærddáda gárgadisáv moaddi. Oahppe máhtti vásstedit ájnegis bágoj jali álles gárgadisáj:

Biernna

Biernna árru miehtsen.

Máhtti gos oahppe daj slihturij namájt ma e miehtsen áro?

ULME: OAHPE GALGGI

- máhttet juhtusij namájt vákken
- máhttet subtsastit makkár juhtusa miehtsen árru
- tjállet oanes bágojt sámegeiellaj
- oassálasstet lávllomij

s. 16: Slihtura båndorsijdan

Ságastit makkár slihtura gávnnuži båndorsijdan. Oahppe ihkap máhtti juo muhtem juhtusij namájt sámegiellaj.

Vuosedá slidorplánsjav oahppijda, ja barggit báhkobáŋŋkakártáj *Slihtura båndorsijdan* doarjjan gá dájna tiebmá ásiŋ barggabihtit. Oahpástuvvat slihturij ja sámegiel namáj. Javla juhtusij namájt tjavgga oahppijda, ja gáhtjo sijav gærddot. Ihkap árru muhtem oahppe båndorsijdajn? Dibde sijav subtsastit makkár slihtura li båndorsijdan. Siŋ gudi e áro båndorsijdajn, máhtti subtsastit jus náginin la gáhtto, bena jali ietjá ielle. Dánna hiehpá subtsastit makkár namájt li vaddám ielliŋda. Le gus muhtema oadtjum sámegiel namájt?

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat:

1. Dahkat båndorsijdav

Dagá båndorsijdav oahppij siegen. Tsiaggi árudagájt, fievsev ja ládov mielkkepáhkijs, smáv eskutijs, tjulkojs jali ietjá materiálajs. Málliŋit gádiŋit. Málliŋit ja hiervviŋit mutták stuorra sponpláhtav; málliŋit bálggájt, berunáhkkarav, urtassjattadagáv ja giedjegijit, ja bárdduŋit gádiŋit pláhta nali gá li álliŋ hiervvit. Oavse ja smáv risse máhtti sjaddat muorran, muorrastuohppon ja muorrahårren. Bomullos jali vielggis plastelinas járbbis ájvvermársojt. Slihturijt dáhki hábbmit plastelinas ja stáldájges, jali dáhki siŋdas maŋen válldet plásstaslihturijt majt oadtju oasstet. Ihkap la nágin oahppij tráktura ja biŋla majt máhtti luojkkat juohkusij? Mujttit sámástit maŋi barggabihtit.

2. Båndorsijdav guossidit

Jus la máhttelisvuohta guossidit båndorsijdav, de la buorre sámegiel tiŋjav klássalanjás sjáhtjalit. Viertti guossidimev juo ávdán gárvedit ja sjiehtadit.

3. Giehtadoahkoj stáhkát

Giehtadoahko li aj buoraga gá galga hárijidallat *Mån lav-gárgadisáj*. Oahppe máhtti subtsastit makkár látte jali slihtura li.

Ietjá vuohke I aj, oahppe máhtti javllat *Mån lav-gárgadisáj*, ja de vierttiŋ ietjá oahppe árvustallat jus la riehta vaj boasstot. Oahppe gænna I sviŋne giedan máhttá buojk. válliŋit javllat: «*Mån lav sviŋne*» (riehta), jali «*Mån lav gussa*» (boasstot).

Juogos máhttá aj gæhttjalit unnán dramatiserit giehtadoahkoj. Giehtadoahkojt máhttebihtit buojk gávnnat stáhkamoassásiŋ jali næhttabieliŋ, gehtja buojk dánna: <https://sunneleker.no/butikk/dukker/handdukker-dyr>

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat muhtem slihturij namájt båndorsijdan
- oahppat sámegielbágoŋ *båndorsijdda*

4. Gehtja filmav slihturijs båndorsijdan

- Gehtja filmav sávtsajs: <http://tv.nrksuper.no/serie/eallit/SAPR65033415/14-06-2016>
- Gehtja filmav bednagijs: <http://tv.nrksuper.no/serie/manaid-tv-samisk-barne-tv/SAPR64003809/28-05-2009>
- Gehtja filmav svijnis: <http://tv.nrksuper.no/serie/eallit/SAPR65033615/21-06-2016>
- Gehtja filmav gáhttojs: <http://tv.nrksuper.no/serie/eallit/SAPR65033515/20-06-2016>
- Gehtja filmav gusájs: <http://tv.nrksuper.no/serie/eallit/SAPR65033315/13-06-2016>
- Gehtja filmav snjierájs: <http://tv.nrksuper.no/serie/eallit/SAPR65013415/16-10-2015>
- Gehtja filmav hestajs: <http://tv.nrksuper.no/serie/manaid-tv-samisk-barne-tv/SAPR64004009/04-06-2009>

5. Gæhttjat filmav Mikkila ja suv familjas gænna I båndorsijdda: <http://tv.nrksuper.no/serie/manaid-tv-samisk-barne-tv/SAPR64011414/03-09-2014#t=38s>

6. Báhkooahppamkártá Slihtura båndorsijdan

Barggit báhkooahppamkártáj *Slihtura båndorsijdan* vaj bágoj ienebut hárijidalli. Báhkooahppamkártá gávnnuji guovten hábmáj, akta kárttásæhtta dássju gáváj, ja nubbe gávva- ja tækstakártáj. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

7. Spellat bingo

Dibde oahppijt spellat «*Båndorsijdda*» bingo vaj slihturij namáj ienebut hárijidalli. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

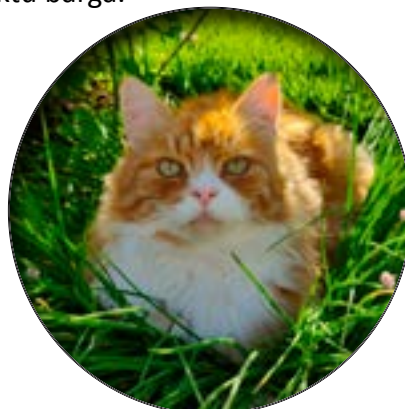
8. Tsibrunkártá Juhtusa båndorsijdan

Tsibrunkártá *Juhtusa båndorsijdan* li ávkken vaj bágoj ienebut hárijidalli. Tjáleda ja lamineri kártájt. Oahppe máhtti mierkkit riehta bágojt bivtastsibrunij, jali tussjajn majt dáhkki sihkkot. [Dánna](#) gávna tsibrunkártájt.

10. Gárgadisbudáldus Båndorsijdda

Dahkam lip gárgadisbudáldusáv majna oahppe máhtti barggat dan báttá gá vuorddi, oasse stasjávnnááhpadasás, jali gá oahppe ietja galggi válljit dájmajt. Tiebmá I båndorsijdda, ja divna slihtura båndorsijdas li maŋen, ja duodden muhtem ietjá ielle ma máhtti tjanáduvvat båndorsijdda tiebmáj.

[Dánna](#) gávna gáktu barga.

Goahtegáhtto jali fieksesgáhtto?
 Nuorttasámegiellaj gáhttu *gáhttu*
 ja *bussá*. Makkár báhko I dábálasj
 dijjáj guovlon?
 Gávva: Toril B. Lyngstad

s. 17: 9. Subtsasta makkár slihturijt gávån vuojná.

9. dahkamusán galggi oahppe gávnnat makkár slihturijt gávån vuojni. Åhpádiddje mierret jus guovtes ja guovtes galggi dahkamusájn barggat ávdđál tjoahkkájgiessi juohkusin.

Oahppe gudi bukti tjället, tjállli slihturij namájt sámegiellaj tjállemlinjajda gávå vuollelin.

Gávå vuoset Holmenes merrasámij båndorsijdav Birtavären Gáivuona suokkanin. Dát båndorsijdda I akta dajs oajvveásadusájs Nuortta-Råmså dávvervuorkán. Båndorsijdda I birrusij 1850 rájes, ja vuoset gáktu lij dálusj merrasámij båndorsijdda Nuortta-Råmsån. Ienep diedo båndorsijda birra gávnnuji dánna: <http://www.ntm.no/Museumsanlegg/Holmenes>

Soajttá diján la aj kulturhistávrálasj sadje ietjada guovlon? Dánna giehttop kulturmuojtojt ma gulluji **fágajgasskasaj tiebmáj demokratijja ja guojmmeviesátvuohta**. Tjuorgas ja lávlla aj rahpá ietjá lahkanimev dan sæmmi tiebmáj. Båndorbarggo I má vuodoæládus mij hiehpá dási. Máhtti gus oahppe ienep ájggeguovdelis bágojt gá slihturij bágojt? Goachte? Fiekse? Iikap nágin oahppijs árru båndorsijdajn? Iikap nágin máhttá subtsastit slihturij birra ja båndorsijda bargos? Miján ij la båndorbarggo sierra tiebmán *Vákkijn 1* ja *Vákkijn 2*, valla boachtep ruopptot dasi *Vákkijn 3* girjen gánná I fokus tsiekkadusájda ja barggovædtsagijda, ja *Vákkijn 4* gánná jahkejålådibme I oajvvetiebmán.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat:

1. Bæ bæ lippatjam

17. bielen girjen gávnnu *Bæ, bæ lippatjam* tæksta, lávlla majt oahppe dárogiellaj buoragit dábdi. Oahppe máhtti tjuorggat lávllagav. Gatsosta tjuorggasijt sæjnnáj klássalanján.

2. Lávllombáddå

Lávllomtjemma oahppij siegen klássan, jali nuppij klássaj siegen la buorre doajmma. Válljijit lávllagijit ietja.

Dán lippan ælla nav állo hullo, valla boachte jage de la lippan ienep hullo, ja máhttá lieggit smáv giedatjijit ja juolgátjijit. Gávå: Edel Monsen

ULME: OAHPE GALGGI

- máhttet slihturij namájt båndorsijdan
- tjället álkkes bágojt sámegiellaj
- ságastallat kulturmuojtojs ja båndorbargos (*demokratijja ja Guojmmeviesátvuohta*)
- máhttet lávllagav *Bæ, bæ lippatjam*

s. 18: 10. Båndorsijdan jali miehtsen?

Dán dahkamusán galggi oahppe subtsastit makkár juhtusa/slihtura gávnnuji váren/vákken ja båndorsijdan. Ávdđál gá oahppe barggagáhti dahkamusáj, de hárijidallit gárgadisájt ságastallam-bullarijn. Åhpádiddje mierret jus dahkamusáv guovtes ja guovtes galggi barggat, ávdås tjoahkkájgiessi juohkusin.

Gánná dá slihtura/juhtusa árru?

... árru miehtsen.

... árru båndorsijdan.

Ságastihtit makkár bájno li slihturijn.

Oarre l russjkat.

Njoammel la rávvat....la

ULME: OAHPE GALGGI

- máhttet juhtusij/slihturij namájt miehtsen ja båndorsijdan
- máhttet subtsastit makkár slihtura båndorsijdan árru
- máhttet subtsastit makkár juhtusa miehtsen árru

**s. 19: 11. Luonndonammadusá
12. Sáme bájkkenamá**

Sáme bájkkenamáj sisadno l álu luonndonammadus. Ságastihtit ma li luonndonammadusá, ja gávna buojkulvisájt dajda dáro-giellaj. Da oahppe gudi juo tjállet máhtti, tjállli sáme luonndonammadusájt dahkamusán 11. Máhtti gus oahppe ietjá luonndonammadusájt.

Bájkkenamma dahkamusán la ájádus juohkka skávlå jali åhpádiddje iesj vállji bájkkálasj sáme bájkkenamájt majt sihti oahppe galggi oahppat. Ihkap oahppe juo máhtti muhtem sáme bájkkenamájt? Vállji dábdo ja ájggeguovddelis namájt vákken jali lahka-birrasin. Tjielggi majt bájkkenamá subtsasti. Buorre jus oahppe oadtju imájdallat manen ja gáktu sáme bájkkenamá li oadtjum dav namáv.

Jus gávnnuji subtsasa tjanádum duon dán bájkkenammaj, de máhtta subtsastit oahppijda. Dá subtsasa nanniji berustimev åhpatjit, ja álkkep la bájkkenamájt mujttet.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat luonndonammadusájs
- oahppat muhtem luonndonammadusájt sámegeiellaj
- oahpástuvvat muhtem bájkkálasj sámegeiel bájkkenamáj
- ságastallat fágajgasskasasj tiemájs

Luonndonammadusá ja sáme bájkkenamá li ájggeguovddelísá divna gálmamá **fágajgasskasaj tiemájda**. Buojkulvissan máhtta nammadit, jus luonndonammadusájt ja bájkkenamájt máhtta, de la álkkep (*álmukvarresvuohta ja iellemrijbadibme*) diehtet gánná la. Sáme bájkkenamá duodasti aj ulmutjij dájmajt ájgij tjadá, ja danen la ájnas oasse mijá kulturárbes (*demokratijja ja guojmmeviesátvuohta*). Sæmme bále máhtti aj vuosedit gáváv gáktu ulmusj, birás, giella ja sebrudahka nubbe nuppev vájkkudi (*guoddelis ávddánibme*). Buojk. sáme bájkkenamá «járggáluvin» dárogiellaj mij bádjij dárojuhttempolitiikas - ja álu l moattelágásj vuojno bájkkenamáj tjállemvuoges, sihke dáro ja sáme.

Dahkamusán 12 galggi oahppe tjället avtav jali moadda sáme bájkkenamá. Dahkamusáv máhtti skávlán barggat, jali sijdda-barggon.

Dárojuhttempolitiikka l buktám moattelágásj báhtusijt. Lávkgedde l sáme namma bájkkáj Løkvoll, valla dánna li válljim galbav dássju dárogiellaj.

Foto: Toril B. Lyngstad

s. 20: Látte vákken

Ságastit makkár látte vákken gávnnuji. Oahppe ihkap juo máhtti muhtem dáro jali sáme namájt?

Vuosedá láddeplánsjav oahppijda, ja adnit báhkobáŋŋkakártájt *Látte vákken* doarjjan gá barggabihtit dájna tiebmáásijn.

Oahpástuvvat láttij ja sáme namáj. Makkár láttijt li vuojnám? Gáktu vitsárdi? Le gus láttijn ietjá namá sijá guovlon? Jus oahppe máhtti bájnojt, de máhttebihtit ságastit makkár bájno li láttijn gávávjn.

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat muhtem láttij namájt vákken
- máhttet sámejieldágoj *lådde*

>>>

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat:

1. Tjuorggat láttev

Oahppe tjuorggi ja bájnnu avtav jali ienep láttijt tjállem- jali tjuorggamgirjjáj, jali sierra árkkaj. Sij gudi tjállet máhtti, tjállu látte sámegeielnamáv tjuorggama/tjuorggamij vuollelij.

2. Láttijt gæhttjat

Makkár látte gávnnu si ávvlá lahka? Válde oahppijt manen láttijt gehttjatit.

3. Sangen Meahccemátki

Meahccemátki er en sang som inneholder navn på mange dyr og fugler. Sangen finnes i boka *Šuoŋaid šaldi* (Liv Tone Boine, Davvi girji 2008) der den er detaljert og pent illustrert. Den egner seg derfor også godt til å snakke mer om dyr og fugler i skogen. Hvilke dyr og fugler klarer elevene å oppdage på bildet? Melodien er den samme som i *Blåmann, blåmann, bukken min*.

4. Báhkooahppamkártá Látte vákken

Barggit báhkooahppamkártáj Látte vákken vaj bágoj ienebut hárrjiddalli. Báhkooahppamkártá gávnnu guovten hábmáj, akta dássju gáváj, ja nubbe gáváj- ja tækstakártáj. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

5. Spellat bingo

Dibde oahppijt spellat bingo *Juhtusa ja látte vákken* vaj láttij namáj ienebut hárrjiddalli, ja sæmme bále oadtjot gærddot juhtusij namáj vákken. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

6. Tsibrunkártá Látte vákken

Tsibrunkártá Látte vákken li ávkken gå galga bágoj ienebut hárrjiddalli. Tjáleda ja lamineri kártáj. Oahppe máhtti mierkket riektá bágojt bivtastsibunij, jali tussjajn majt dahkki sihkkot. [Dánna](#) gávna tsibrunkártáj.

7. Spellat Juhtusa ja látte vákken

Spellat bræhttaspelev *Juhtusa ja látte vákken* vaj bágoj ienebut hárrjiddalli. Dánna gávna gáktu barga. Dáv spelav ja ietjá spelajt máhtá adnet poasstan stasjávnnááhpádimen.

s. 21: 13. Látte vákken

13. dahkamusájn máhtti aktu barggat, guovtes ja guovtes jali juohkusin. Oahppe galggi *gulldalit* jali *láhkat* bágojt vaj mierredi makkár láddenamma gullu juohkka láddáj. Oahppe biedji sátsov bágos riektá gáváj.

Divna látte gávnnu láddeplánsjan 20. bielen.

ULME: OAHPE GALGGI

- máhttet láttij sámegeielnamáj vákken
- láhkát álkkes sámegeielbágojt
- gávnnat tevstav ja gáváj ma aktan hiehpi

s. 22: 14. Dánna gáhtu muhtem bokstáva. Tjále dajt.

Dán dahkamusán galggi oahppe gávnnat dajt bokstávajt ma gáhtu láttij namájs. Dánna máhtti jienadit ja gávnnat makkár bokstáva gáhtu, jali áhtsát bágojt láddeplánsjan 20. bielen, ja dan láhkáj dievddet riehta bokstávaj.

Lávlla *Alek láttásj* dájna tjuojalvisájn: *Fløy en liten blåfugl.*

ULME: OAHPE GALGGI

- gávnnat bokstávajt ma gáhtu bágojs
- dábddát láttij namájt
- lávllot *Alek láttásj* lávllagav

s. 23: 15. Tálla

Dánna lip válljim gæhttjat tállajt 0:s 10:j. Jus oahppe máhtti tállajt, de máhttebihtit barggat tállaj gitta 20:j.

Hárjjidallat tállaj 10:j (jali 20:j) ávdđál gá álggebihtit 15. dahkamusájn. *Vákkijn 1* girjen li moadda bieles ma hieppi láhkámij; gávva báhkolissta 6. bielen, alfabehtta 8. bielen, duot ja dát 12. bielen, slitura ja slidorplánsija 16. bielen jnv. Oahppe aj máhtti láhkát oahppij, bievdij, stávlájt ja vindegij klássalanján, jali álggon láhkát vájku majt.

15. dahkamusán galggi oahppe gæhttjalit gávnnat makkár tállav áhpádiddje javllá. Sij biedji gielev riehta tálla birra. Ienep tálladahkamusá báhti manep bielijn.

Mijá skávlán lip mállim tállagermahav tállaj 1-100 asfalltaj skávlálsaljon. Oahppe gahppi tállaruvtojn ja láhki tjavgga. Áhpádiddje doarjju gá la dárbbu, ja oahppe gahppi nav guhkás majt láhkát máhtti.

Oajvvadus gáhtu vijdábut barggat:

1. 1. Tsibrunkártá *Tálla*

Tsibrunkártá *Tálla* li ávken gá galga bágoj ienebut hárjjidallat. Tjále ja lamineri kártájt. Oahppe máhtti mierkkít riehta bágojt bivtastsibrunij, jali tussajjn majt dáhki sihkkot. [Dánna](#) gávna tsibrunkártájt.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpástuvvat/sjaddat jasska tállaj 0:s 10:j
- láhkát 10:j (jali 20:j) sámegeillaj
- tjället tállajt bokstávaj

2. Tjuorggat bagádusáj milta

Oahppe barggi aktan guovtes ja guovtes, ja galggi bagádal-
lat nubbe nuppev majt ja galla nubbe galggá tjuorggat, ja
makkár bájnoj galggá tjuorggat. Nuoramus oahppijda galggi
álkkes bagádusáj ja gássjelappo vuorrasap oahppijda:

Tjuorga guokta riehpaha.

Dán galga tjuorggat guokta russjkis riehpaha.

3. Gáváv bájnnit

Dán duodde dahkamusán galggi oahppe buktet riehta
vásstádusájt duon dán rieknimbæhkkáj ávddál gá bájnniji
gáváv. Dahkamusáv gávna dánna.

s. 24: 16. Galla?

Introduseri/gærdo tállabágo *galla* mij merkaj *man állo I*. Dán
dahkamusán galggi oahppe láhkát juhtusij. Galla li juohkka
slájas? Oahppe tjállí tállajt siffarij ruvtojda, ja bokstávaj tjállem-
linjajda. Dánna máhtta áhpadiddje mierredit gudi galggi tjállet
tállajt bokstávaj, ja gudi galggi siffarij tjállet. Muhtema ihkap
máhtti goappátjijt?

Gá divna oahppe li dahkamusáv tjadádam, de hiehpá tjoahkkáj-
giesset aktan. Oadtjun gus divna oahppe sæmme vásstádusáv?
Dát la buorre hárijidallam guldalit áhpadiddje gatjálvisájt,
giedav bajedit ja vásstedit vuoro milta. Sij gudi e oattjo vásste-
dit, hætttuji guldalit majt ietjá oahppe javlli ja buohtastahttet
ietjas vásstádusájn.

Buojkulvis: Áhpadiddje: *Galla ... li gáváv?*

Oahppe A: *Mujna li ...*

Oahppe B: *Mujna li ...*

Máhttebihtit aj ságastit juhtusij birra ma li gáváv:
Gánná dá juhtusa árru? Makkir bájno li dajn?

Njoammelav gávnap álles
lándan vuovdijn, merragáttijn ja
árdájn. Muhttijn aj guossidi mijá
gátguorajt, degu dát njoammel.
Gávva: Toril B. Lyngstad

ULME: OAHPE GALGGI

- máhttet tállajt 0:s 10:j
- máhttet láhkát tállajt 0:s 10:j
sámegiellaj
- tjállet tállajt siffarij jali bokstávaj
- hárijidallat gatjálvisájt vásstedit

s. 25: 17. Galla?

Dán dahkamusán aj galggi oahppe slihturijt láhkát. Galla slihtura li juohkka ruvton? Oahppe tjállli tállajt siffarij, ja bokstávaj tjállemlinjajda. Åhpáiddje mierret mij buoremusát hiehpá juohkka oahppáj. Tjoahkkájgiessit dán dahkamusá manjela aj. Dá bále máhtti oahppe dahkamusájn barggat guovtes ja guovtes, ja ietja badjel gæhttjat vásstádusájt gá bukti gatjálvisájt nubbe nubbáj.

- Buojkulvis:** A: *Galla gáhtto li dujna?*
 B: *Mujna li guhtta gáhtto.*
 A: *Mujna li aj guhtta gáhtto.*
 B: *Galla ... li dujna?*

ULME: OAHPE GALGGI

- máhttet tállajt 0:s 10:j
- máhttet láhkát tállajt 0:s 10:j sámegeillaj
- tjállet tállajt siffarij jali bokstávaj
- hárijidallat gatjálvisájt vásstedit

s. 26: Bájno

Dán bájnnoplánsšsaj lip válljim aktse bájno. Válljim lip aj válldet manjen predikatijvva- ja attributahámev vaj vuojnne gávnnuij moattelágásj háme. Vásedam lip moattes oahppijs dábdid goappátijit hámiht mánárgádes. Soajttá muhtem oahppe li oahppam nuppev hámev, madi iehtjáda li oahppam dáv nuppev. De máhttep tjielggit goappátja li riehta, valla aneduvvi sierra-láhkáj. Jus oahppe li állim da rádjáj, de máhttep hárijidallat gárgadisájt goappátij hámiht. Jus ælla, de máhtta åhpáiddje mierredit goappáv oahppe galggi adnet.

- Ájggeguovddelis gárgadisá:**
Gávån la ruoppsis lávdagoahte/tjubuk.
Lávdagoahte/tjubuk l/la ruoppsat.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat:

1. Juhtusijt bájnnit

Maná ruopptot 6. bælláj ja gatjáda makkár bájno li tjuorg-gasijn. Oahppe máhtti vásstedit dássju bájnujn, dáj bágoj (bájno + substantijvva) jali álles gárgadisájn. Vatte oahppijda buojkulvisájt gáktu vásstedit máhtti:

- visská*
visská albasj
Albasj la visská

ULMME: OAHPE GALGGI

- oahppat/gærddot muhtem bájnojt sámegeillaj

Judos- ja lárdeplánsja 14. 16. ja 20. bielen hiephi buoragit gá hárijidalli bájnojt moalgedimijn/gárgadisájn. Sæmme bále oadtju oahppe gærddot sámegeibágojt majt li oahppam ávdebut dán girjen:

Gáhtto l russjkat. Snjierrá l rávvat.

Gávva la russjgis gáhtto/rávvis snjierrá.

2. Biktasa

Hiephá aj buoragit ságastit makkár biktasijt oahppe li uddni tjágnam, ja makkár bájno li biktasijn.

Mujna li alek bajeldis bávsá uddni.

3. Lávlloš *Ge muv gápten*

Lávlla gávnu [dána](#)

4. Tsibrunkártá *Bájnnit*

Tsibrunkártá *Bájno* li ávcken gá galga bájnoj ienebut hárijidallat. Tjáleda ja lamineri kártájt. Oahppe máhtti mierkkít riehta bágojt bivtastsibrunij, jali tussjajn majt dáhkki sihkkot.

[Dána](#) gávna tsibrunkártájt.

5. Gárgadisbudáldus *Bájnnit*

Mij lip dahkam gárgadisbudáldusáv majna oahppe máhtti barggat dan báttá madi vuorddi, oasse stasjávnnááhpadusás, jali gá oahppe ietja galggi válljit dájmajt. Tiebmá l bájno, ja moadda bágo gávva báhkolistas 7. bielen li dan dahkamusán. [Dána](#) gávna gáktu barga.

6. Lávlloš *Alek láttásj*

Lávllagin *Alek láttásj* 22. bielen máhtá bágov unna málsot bájnoj.

Alek tsitsásj hálet vinndek rájge/ruoppsis/visská/rávvis

s. 27:

18. Gulldala ja bájnni

18. dahkamus la hárijidallam gánná oahppe galggi gulldalit ja bájnnet gávva áhpáiddje bagádušáj milta. Gávva l tjáhppis-bieddjis gávva læjrrasajes vákken. Oahppe vierttiji dábddát bájnojt ja bágojt dajs majt læjrrasajen máhtá gávnnat.

Álge gærddot dábalamos bájnojt bájnnoplánsjan 26. bielen, ja bágojt gávva báhkolistan 6. bielen, jus la dárbbu. Vatte dan manjela oanes bagádallamijt oahppijda. Tjieggi/gærdo bagádallamijt moaddi. Tjieggi/gærdo oahppijda mij *gávva la/li...* merkaj. Dibde oahppijt állit bájnnet juohkka bagádušá gaskan.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- dádjadit álkkes bagádušájt
- bájnnet bagádušáj milta
- máhttet bájnojt ja bágojt dajs
- majt máhttá læjrrasajen gávnnat

Åhpádiddje iesj vállji ma galggi bájnnduvvat, ja jus divna galggi bájnnduvvat, ja makkár bájnoj. Oahppe máhtti aj ietja bájnnit gáktu sihti, jali ietjá oahppij bagádusáj milta jus ij åhpádiddje mierreda állu divna. Hiehpá buoragit guovtes ja guovtes aktan barggat.

Dánna li muhtem buojkulvisá bagádusájda:

Gávån la ruodná lãvdagoahte/tjubuk
Gávån la visská biejevve
Gávån la alek jáhkå.

Jali:

Lãvdagoahte/tjubuk la ruodná
Biejevve l visská
Jåhkå l alek

s. 28: Muorje

Muorjjit la agev miellagiddis doajmma iehtjama ålggokåvlån. Oahppe máhtti válldet manen skielov, jali juojddá ietján masi muorjjiji. Gå li muorjjim, de máhtti sylltit sjijvo nali idedis- jali iehkedisbiebbmuj. Muorje li midjij luonndoresursa massta l vallje lahkabirrasin, ja de dánna lip vas fágajgasskasasj tiemá baktu *guoddelis åvddånibme*.

Dábálamos muorje gávnnuji muorjeplánsjan. Ságasta makkár muorjjida oahppe lijkkuji, ja makkár muorje gávnnuji vákken. Ihkap nágin oahppe li læhkám manen muorjjemiehtsen? Makkár muorjjit de tjoaggi? Gen siegen li muorjjimin? Dánna hiehpá gærddot bágojt *åhkko, áddjá, áhttje, ieddne, viellja, oabbá jnv.*

Ájnas la ságastallat dan dásen vaj oahppe bukti ságastit.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat/gærddot sámeielbágov muorjjit
- oahppat/gærddot muorjjij namájt
- oahppat luonndoresursasj ja gáktu dajt máhttep adnet (*guoddelis åvddånibme*)

s. 29: 19. Bájnni muorjjit

Dán dahkamusán galggi oahppe dábddåt muorjjit ma li gávåjn. Sij galggi muorjjit bájnnit riekta bájnoj. Sij gudi bukti tjållet, tjállí muorjjij namájt tjållemlinjajda tjuorggasij vuollelin.

Makkár muorjjit jáhkki oahppe nejtsusj gávån tjoaggá?

ULME: OAHPPPE GALGGI

- dábddåt muorjjij namájt sáme-giellaj
- tjållet bágojt sáme-giellaj

s. 30: Miehtsen

Dán bielen vuosedi oahppijda muhtem dájmajt oahppe Olmmáivákke skávlán tjadádi ietjasa álggoscávlán vákken. Gæhttjit ja ságastihtit gáváj birra. Låhkkit ja járggálihhtit tevstajt aktan juohkka gáváj.

Dahkit ietjada siejnneavijsav aktan. Jus lihpit álggoscávlán læhkám, de máhttebihtit válljit nágín gáváv álggoscávlás/ tiebmábiejvijs, ja dahkat tevstajt dajda. Dibde oahppijt buktet tæksta oajvvadusájt juohkka gáváj. Adnit digitálatáblov madi barggabihtit, vaj oahppe máhtti vuojnnet gáváv ja tevstav avta bále. Tevstav aj máhttá tjállet giedajn.

Gå dájna lihpit gærggam, de lijmmit gáváj ja gáváv-tevstav garrapáhppárij. Laminieri jali bieja kontaktpáhppárav badjel vaj siejnneavijsa bissu guhkev. Gatsosta siejnneavijsav klássa-ladnjaj, jali avta sadjáj gánná áhpádiddje ja oahppe vuojni.

Siejnneavijsa I buorre mannomujtto oahppijda. Ietján máhttebihtit aktan dahkat mujttogirjev Book Creator:an

ULME: OAHPE GALGGI

- gæhttaladdat låhkát ja tjállet oahpes bágojt ja moalgedimijt ja álkkes gárgadisájt
- oasev válldet ietjá oahppij vásá-dusájs álggoscávlájn
- ságastallat gávájs, tevstajs ja birrusijs
- tjállet bágojt ja oanegis gárgadisájt digitala vædtsagij

s. 31: 20. Makkár bágojt gulá?

Dát la gulldalim dahkamus gánná oahppe galggi vuosedit majt li oahppam. Oahppe galggi mierkkít dajt bágojt majt gulli, avtav bágov juohkka linnjaj. Vuostasj linjan máhtti buojkulvis válljit dáj bágojt gaskav *dállå – muorje – fáhtsa*. Áhpádiddje iesj vállji makkár bágojt oahppe galggá mierkkít.

ULME: OAHPE GALGGI

- gulldalit ja dábdát bágojt
- vuosedit ietjas máhtudagáv

s. 32: **21. Subtsasta ma li gávån**
22. Oahppe ålggokåvlån

Adnit ålggogåvån *Vákken 5*. bielen vuodon gå ságastallabihtit. Guovtes ja guovtes oahppijs máhtti gávå birra ságastit, ja loahpe I gávådallat ja iesj «suogñat» gávåj.

Moaddi lip åtsådallam gå buohtastahttep åvdep bálijn gå gávå li tiebmá, de la åvddånám: Oahppijda I dálla ålkkep ságastit, sijájn la stuoráp báhkoboannududahka ja ienebu subtsastit.

Hiejttep mañemus dahkamusájñ *Vákkijn 1* girjen. Gehtjadalá gávåjt ja lågá majt oahppe javlli. Dibde juohkka oahppev subtsastit gåktu I ietjasa ålggokåvlå vákken, jali tiebmábiejve. Máhttebihtit vuostak aktan hárijidallat gárgadisålgojn.

Buojkulvis:

Mån lijkkuv ...

Suohtas la/gávkas/... ålggokåvlån.

Mu mielas lej/la ...

Dánna hiehpá sæmme bále **årvustallat bargadahttijñ**. Dibde oahppijt årvustallat ietjasa gielalasj åvddånimev. Majt li oahppam gå li barggamin *Vákkijn 1* girrijñ? Makkár dahkamusáj lijkkujñ barggat? Manen? Le gus sijájn favorittbielle girjen ja favorittdoajmma ålggon jali sinna? Lej gus juoga mij lij gássjel? Manen? Majt hæhttuji ienebut hárijidallat? Gåktu jáhkki buoremusát oahppi?

Muhtem oahppe li ihkap riek åvddånám gielajñ madi lihpit barggam *Vákkijn 1* girrijñ, iehtjáda ælla nav åvddånám. Ienemusá huoman dábdði sij li juojddá oahppam, ja buorebut bukti dálla ienni gå ålgijda tiemájñ. Dáv åvddånimev la ájnas tjalmostit vaj oahppe ietja diehti sij åvddåni. Åvddånibme I ájnas måvtåstuhttemfaktåvrrå joarkket giellabargov. Gehtja ienebu 1. kapihttalín, årvustallat bargadahttijñ .

Gærddomdahkamus

5. tjuovvusín la gærddomdahkamus masi oahppe dábálatjtat lijkkuji. Hiehpá buoremusát ålggodoajmman skåvllåsaljon tjáppa gidábiejve, valla dáhki aj ietjá aktijvuodajñ. Lijkkup tjadádit dáv dájmañ **luonndobålggån (natursti)** jali **láhtton (løype)** skåvllåsaljon.

Mij lip dahkam oajvvadásájt dahkamusájda, ja juohkka lågev dahkamusán li gålmmå vásstádusalternatijva. Juohkka juogos oadtju vásstáduskártåv, ja dáv galggi mañen divna dahkamusájda. Mij lip differesierim vásstáduskártájt nav vaj gávnnuji guovten variánntan: akta variánnta oahppijda gudi bukti tjållet, ja variánnta

ULME: OAHPE GALGGI

- vuosedit ietjas gielalasj åvddånimev
- ságastallat gávåjs, tevstajs ja birrusijs
- ájádallat ietjas vásádusájs
- subtsastit ietjas birra ja ietjas vásádusájs ålkkes láhkáj
- tjoahkkájgiesset ja ållit *Vákkijn 1* girrijñ
- oassásasstet årvustallamij ja ájádallat ietjasa oahppamis

sidjij gudi e ájn buvte tjället. Oahppe gudi e máhte tjället, vásstedi ja biedji ruossav riehta alternatijvvaj.

Jus lågev dahkamusá sjaddi ilá állo unnemusájda, de máhtte-bihtit válljit dajt dahkamusájt majt sihtabihtit adnet.

Vákken gávnnuji moadda tjáppa saje ma hiepi læjrrasadjen, degu dánná, Dalstuene i Kvænangen/Návuotna.
Gåvvå:Edel Monsen

5. Álggobarggo ja gielladájma

DÁJMA/TIEBMÁ

Lávdagoaden

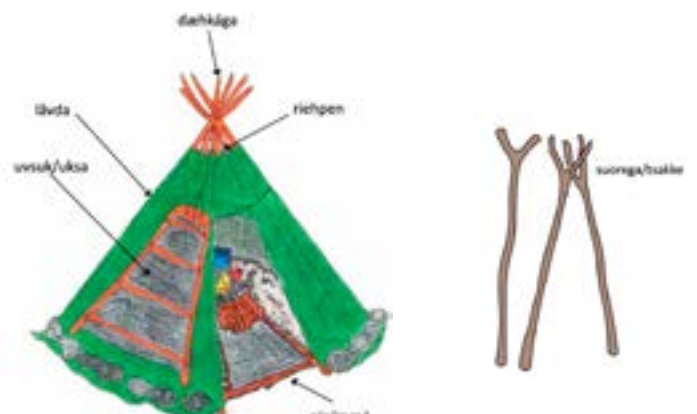
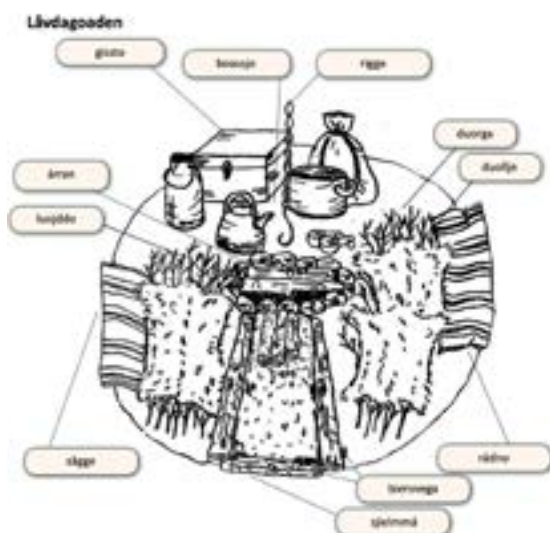
Jus oahppe viehkedi lejrav dahkat, máhttet álkkesláhkáj tjielgigit majt barggag. Jus la máhttelis, de vierttibihitit árbbedábálasj lávdagoadev manen válldet. Ávkken la jus la nágin manen gut máhtta vuosedit ja subtsastit gáktu lávdagoadev tsaggat ja gáktu lávdagoaden árrrot. Gå lávdagoadev lihpit tsaggam de máhttebihitit tjáhkaniit ságastittjat árbbedábálasj lávdagoade birra. Dáv máhtta subtsastit sáme- ja dárogiellaj. Ij la val ulmme oahppe galggi divna moallánagájt dán dásen oahppat. *Lávdagoahte* ja lávdagoat-terminologijja li ulmmen *Várijn 3* ja *Várijn 4* girijijn. Buorre I ja bohtá ávkken oahppiida juo dálla.

Jus oahppe galggi lávdagoaden idjadit, de oadtju vásádušájt gáktu adnet lávdagoadev ja hárrjidallat sosiála tjehpudagájt. Jus oahppe e galga danna idjadit, de la huoman lávdagoahte buorre tjáhkaniimsadje ságastittjat vásádušájs álggokávlás, ja gáktu I manojn liehket, ja tjadádit njuolgadusájt. Dánna lip moatte-láhkáj barggamin **fágajgasskasaj tiemáj.**

Jus dálkke I nievrre, jali «dássjedis ájgge» de máhtta lávdagoaden láhkát ja gulldalit subtsasijt ja histávvrájt, spellat bræhttaspelajt jali memory, jali barggat báhkobánŋkakártájt ma tiebmáj gulluji.

ÁVDDÁBARGGO/ÁHPADIMNÆVO

Válde plánsjav *Lávdagoaden*, ja ane dav viehken gå árbbedábálasj lávdagoadev tsaggabihtit, jali ádáággásaj lávdagoadev aluminiumstákkoj. Válde fáron báhkobánŋkakártájt, bræhttaspelajt ja báhkooahppamkártájt.

ULME: OAHPE GALGGI

- dábddát vehi gáktu árbbedábálasj lávdagoahte I anon
- adnet gielav duon dán dilen
- oahpástuvvat muhtem tjubuk/lávdagoahte bágoj
- ságastit fágajgasskasaj tiemáj ja oadtjot praktihkalasj átsádallamijt ma li tjanádum dajda
- gulldalit histávvrájt ja subtsasijt sámeigiellaj

DÅJMA/TIEBMÁ

Dállit

Gå galggap dállit, de máhttep ságastit majt dárbaHIP gå galga dálláv tsahkkidit. Máhttep vuosedit dav man birra ságastip jali viedtjat dav ja vuosedit. Dan láhkáj dádjadi oahppe buorebut majt miejnnip.

Gæhttjala aktivisierit oahppijt gatjálvisáj sámegiellaj. Gærdo gatjálvisájt moaddi. Gehtja oajvvadásájt ruvton oalgesbielen. Gatjáda dajt sæmmi gatjálvisájt dárogiellaj dárbo milta.

Konkrehtta dállåbarggo máhttá liehket tjoahkkit oahppij juohkusav gudi galggi dállit. Dánna máhttá kombinerit praktihka-lasj dájmajt giellahárjiddallamij, ja sæmmi bále dibddet oahppij oadtjot átsådallamij mij gullu **fágajgasskasasj tiemájda**. Gatjáda oahppijs majt dárbaHIP gå galggap dálláv tsahkkidit, ja gáhttjot viedtjat dajt. Dibde oahppijt subtsastit majt li viedtjam. Luondulasj la mañjela bagádallat ja hárjiddallat praktihkalattjat gáktu dállåsajev dahkat ja gáktu oadtjot dálláv buolátjit, ja ij ietjas vahágahttet (álmukvarresvuohta ja iellemrijbadibme). Sæmmi bále máhttep oahppijda oahppat luonndodáj dov (dállit ieme dállåsajen, ij dássjev biejsstet luondov, usjudallat vaj ij buollá, gáhttit vahágahttemis) ja ságastit njuolgadásájs gáktu dálláv tsahkkidit. Dánna lip *guoddelis ávddånime ja demokratijja ja guojmmeviesátvuoda* baktu. Mákso máhttá liehket márfijt dállån basset. Dát dahkamus máhttá aj liehket poassta luonndobálggån (natursti).

Dát dállådahkamus máhttá aj doajmmat praktihka-lasj oassen luonndobálggån (gehtja ienebu 38. bielen)

Dállåkáffa l sá má! Ij la mige mij la buorep dállåkáfas gå ulmusj la luondon. Gåvvå: Edel Monsen

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat bágojt majt dárbaHIP gå dállip
- gulldalit, dádjadit ja adnet álkkes gárgadisájt dállå birra
- ságastit fágajgasskasasj tiemájs ja oadtjot praktihka-lasj átsådalla-mij mij gullu dajda

Ájggeguovdelis bágo: Gehtja gåvvå báhkolistan 6. bielen girjen jali *Álggoskåvllå*-plånsjan.

Ájggeguovdelis gárgadisá:

- *Majt dárbaHIP gå galggap dállit?*
- *Mij dárbaHIP giergijt, biessijt, muorajt ja rissijt.*
- *Máhtá gus viedtjat ...?*
Gut vissjá viedtjat ...?
- *Visjá gus viedtjat ...?*
- *Gut máhttá ...?*

ÁVDDÁBARGGO/ÁHPADIMNÆVO

Álggokávlá tijmmaplánav jali gárvidusáv tiebmábæjvváj (biejvijda) viertti tjáledit, laminerit ja gatsostit dállásaje lahka mij la luondulasj tjáhkansadje. Tijmmapládna máhtta liehket sámegiellaj ja dárogiellaj.

Viertti gatsostit *Dállit- ja Álggokávlá*-plánsajit ja báhkolistav *Læjrrasaje bargo ja dájma vákken*, vaj æjgáda gudi sihti oassá-lasstet vuojnni, ja oahppe ja áhpádidje aj.

Jus lihpit oajvvadam vuorrasap oahppe galggi dramatiserit subttasav *Bárråmbåddå vákken* ja ávddånbuktet nuoramusájda, de la ávkálasj låhkát ja ságastit subttasava birra oahppij juo ávdån, vaj oahpástuvvi sisanujn.

DÁJMA/TIEBMÁ

Læjrrasajen

Madi lip dállågátten tjoahken, de máhttep ságastit ma gávnnuui læjrrasajen, gånna hivsik la, gáststá máhttep tjátjev viedtjat jnv. Ságastallama máhtti boahdet luondulattjat, jali doajmma mij la juo gárvedum. Guovtes ja guovtes máhtti ságastallat, jali smáv jali stuoráp juohkusijn. Máhttebihtit aktiviserit oahppijit gielalattjat ja gatjálvisájt buktet sámegiellaj. Gærdo gatjálvisájt moaddi. Gehtja oajvvadusájt ruvton oalgesbielen. Gatjáda sæm-mi gatjálvisájt dárruj jus la dárbbu.

Læjrrasajen la aj luondulasj áhpádit oahppijda **gájjkásasj riektás**. Jus lihpit juo ságastam dan birra klássalanján (gehtja 5. dahka-musáv), de hiehpá gærddot ja gæhttjalit majt oahppe mujtti.

ÁVDDÁBARGGO/ÁHPADIMNÆVO

Adnit báhkobánŋkakártájt gieda ávdån ja adnit dajt gaktu l ávdebut tjielggidum. *Álggokávlá*-plánsaja máhtta aj liehket ávkálasj viehkkenævvo.

ULME: OAHPE GALGGI

- máhttet bágojt dajs ma gávnnuui læjrrasajen
- ságastit fágajgasskasasj tiemájs ja oadtjot praktihkalasj átsådallamijt ma gulluui dajda
- gulldalit, dádjadit ja adnet álkkes gárgadisájt læjrrasajes

Ájggeguovdelis bágo: Gehtja gávva báhkolistav girjen 6. bielen jali *Álggokávlá*-plánsjan.

Ájggeguovdelis gárgadisá:

- *Mij la dát?*
- *Ma li dá?*
- *Mij/ma la/li læjrrasajen?*
- *Læjrrasajen la/li ...*
- *Subtsasta majt vuojná læjrrasajen.*
- *Gånna l duv tjubuk/låvdagoahte?*
- *Makkár bájno l danna?*
- *Gånna l hivsik?*
- *Mujte val giedajt bassat!*
- *Dálla l bárråmbåddå!*
- *Majt dán bårå?*
- *Mån båråv ...*
- *Majt dán sidá?*
- *Mån sidáv ...*
- *Gijtto biebmojs!*
- *Viehkedaste mov!*

DÅJMA/TIEBMÁ

Vuossan

Madi tjåhkudallap lãvdagoaden/tjubugin jali dállågãtten, de máhttep sãgastit ma li vuossan. Sãgastallama máhtti boahdet luondulattjat, jali doajmma mij la juo gárvedum. Guovtes ja guovtes máhtti sãgastallat, jali smáv jali stuorãp juohkusijn.

Máhtã oahppiijt aktiviserit gielalattjat ja gatjãlvisãjt buktet sãmegiellaj. Gærdo gatjãlvisãjt moaddi. Gehtja oajvvasusãjt ruvton oalgesbielen. Vuossa aktan dárbbagij la buorre vuodo sãgastallamij. Rãhtti vuossas avtav dárbbagav ájgen ja gatjãda mij la dat, makkár bájнно danna jnv. Gatjãda sãemmi gatjãlvisãjt dárруj jus la dárbbõ.

Bãhkobãññkakãrtã jali *Álggõskãvllã*-plãnsja máhtti doarjjan jus nãgin oahppijs dárbahti.

ÅVDDÅBARGGO/ÅHPADIMNÆVO

Gárveda «illustrasjãvnnãvuossav» gãnnã li dábãlasj dárbbaga gã galggi mannuj biejev jali idjadittjat. Ane aj bãhkobãññkakãrtãjt ja *Álggõskãvllã*-plãnsjav gieda åvdãn.

DÅJMA/TIEBMÁ

Luonndobãlges

Dãt la praktihkalasj ja fãgajgasskasasj doajmma masi ienemusã oahppijs ávvudalli. Dãjmvã viertti gárvedit buoragit åvdãn. Oahppe barggi juohkusijn (3-4 oahppe juohkka juohkusin) ja vierttiji aktan barggat gã tjoavddi dahkamusãjt. Luonndobãlges (natursti) máhttã tjadãduvvat dãssju teorehtalasj dahkamusãj, jali kombinãsjãvnnã teorehtalasj ja praktihkalasj dahkamusãj.

Buojkulvissan praktihkalasj dahkamusã: sarrit gãhpãdievã, åhtsãt 5 mierredam giedjega, pãhkkit vuossav, sãjggãrav vuollat jali tjoahkkit «dãllãmuorãjt» ja tsahkkidit dãlãv. Máhttelis la aj fysalasj hãsstalusãjt, buojkulvissan guohtsat gierge nali, gahppãdit jãgãtja badjel, starjjat (balansere) duoge nanna jali suognãt muora vuolev mij la lãggam. Oahppãmulme, bãgo, moalgedime ja gãrgadisã bãhti sisanõs ja gãktu gãrvvidussa tjadãduvvã, dãnna l dãssju máhttelis juo åvdãn sãgastit gãjkkãsattjat.

ULME: OAHPE GALGGI

- máhttet bãgojt dajs ma gãvnnuji letjasa vuossãjn
- gulldalit, dãdjãdit ja adnet álkkes gãrgadisãjt ietjasa vuossa birra
- hãrjjidallat rãdãt ietjas vuossa sinna ja vuossa birra
- oadtjõtt praktihkalasj åtsãdallamij mij gullu fãgajgasskasasj tiebmãj *ãlmmukvarresvuõhta ja iellemrijbadibme*

Ájggeguovddelis bãgo: Gãehttjat gãvvã bãhkolistav girjen 6. bielen jali *Álggõskãvllã*-plãnsjan.

Ájggeguovddelis gãrgadisã:

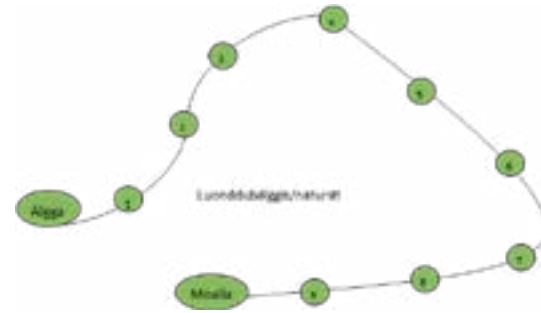
- *Ma li dã?*
- *Mij/ma la/li læjrrasajen?*
- *Læjrrasajen la/li ...*
- *Subtsasta majt vuojnã læjrrasajen.*
- *Gãnnã l div vuossa?*
- *Makkár bájнно l danna?*
- *Mij la div vuossan?*
- *Ma li div vuossan?*
- *Vuossan la/li ...*
- *Le gus dujna ...vuossan?*
- *Muv vuossan li fãhtsa, hullo-gãenssir, hullobãvsã, oademvuossa, niesste, nijbbe, gukse ...*

ULME: OAHPE GALGGI

- aktan tjoavddet duov dãv dahkamusãv
- hasõdit ietjas fysalasj, gielalasj ja sosiãlãlasj
- adnet gielãv duõn dãn aktijvuõdan
- dãbdddãt/mãhttet lãttij/sjãttõj/juhtusij namãjt

Mujte: praktihkalasj dahkamusá gájbbedi ienep ressurspersávnájt gá dájmajt tjadáihpit. Ihkap diján li æjgáda jali ietjá berraha gudi sihti viehken muhtem pástajn? Gárvedit ja tjadádit luonndobálggáv (natursti) boahtá dassta gáktu oahppijuogos la biejadum tjoahkkáj. Jus divnajn oahppiijn juohkusin la sámegiella, máhtti divna diedo ja bagádusá liehket sámegiellaj, valla e máhte ilá gássjela liehket. Oahppijuohkusijn gánná muhtem oahppiijn la sámegiella ja iehtjádijn ij la, máhttá dahkat dahkamusájt/bagádusájt dárogiellaj ja sæmme sámegiellaj. Juohkusa ma aktan barggi vierttiji liehket «rájnna» giellajuohkusa, ja sámegielloahppe vierttiji oadtjot ietjasa dahkamusájt ja bagádusájt sámegiellaj. Praktihkalattjat máhttá tjoavdeduvvat jus dahkamusárkajn la sámegiella árka nuppen bielen ja dárogiella vas nuppen. De máhtti åhpádiddje/viehkke ålkkeslåhkáj hiebadit dahkamusájt duon dán juohkusij gá årkav jårggåla.

ÅVDDÅBARGGO/ÅHPADIMNÆVO

TjuovvusiIn *Vákkijn 1* girjen gávna oajvvadusájt dahkamusájda majt máhtá luoddabálggán (natursti) adnet. Dahkamusájt hæhttu hiebadit dan sadjáj gánná galggabit liehket, valla mijá oajvvadus máhttá liehket buorre ålggo. Buorre I laminarit dahkamuskårtájt ja duov dáv majt galggabihtit ålggon adnet.

DÅJMA/TIEBMÁ

Biebbmo

Idedisbiebmo

Bårråmbåddå

Gasskabiejvve

Iehkedisbiebbmo

Olmmaivåkke skåvlån la agev 9. klåssa åvdåsvåsståduus málestiit divnajda gudi oassålassti ålggoskåvlån. Vuostasj biejeve I dábålattjat «mannomåles», ja divna gudi oassålassti vålldi malesåbnnasijt manjen, ja de gárvedi 9. klåssa biebmojt. Nuppe biejeve de skåvllå mákså biebmojt. Våkken málesti dábålattjat lippa- jali sávtsabiervgov lahkusis.

Småvskåvlån máhttá aj miján liehket biebbmo tiebmán. Máhttep ságastit dajs biebmoms majt båråp ja ihkap ietja gárvedit idedisbiebmov, lunsjav jali iehkedisbiebmov.

Tjoahkkim lip muhtem ålkkes biebbmobagådusájt majt máhttebihtit adnet jus hålijdihpit russtit biebmomt nuoramus oahppij siegen. Ulmutja agev lijkkuji varås svelejda, våffalijda jali *klappagåhkojda*. Bagådusájt gávna dánna. Ihkap sihtabihtit aj gæhttjalit vuojav dahkat? Ij gájbbeda nav ållo vædtsagav ja ij la gássjel. Ålkkes bagådusáv gávna dánna: <https://margitvea.no/oppskrifter/smor-dere-med-talmodighet/>

ULME: OAHPE GALGGI

- Oahppat bågojt ja ålkkes gårgadisájt ma gulluji båråmijda
- oadtjot praktihkalasj åtsådallamijt ålkkes låhkáj biebmomt russtit luondon
- ságastallat biebmoms ma lahkusis båhti Ja guoddelis åvddånahttemav

Åjggeguovddelis gårgadiså:

- *Makkår biebbmo li duv vuossan?*
- *Mujna li ...*
- *Le gus nælggomin?*
- *Le gus ...?*
- *Lev./lv la.*
- *Majt sidå?*
- *Mån sidåv ...*
- *Sidå gus ...?*
- *Sidåv.*
- *Majt jugå?*
- *Mån jugav ...*
- *Majt bårå?*
- *Mån båråv ....*
- *Lijkku gus ...*
- *Mån lijkkuv*
- *Råja munji ...*
- *Gijtto biebmoms!*
- *Varrudagå!*

>>>

Bårádahttijn máhttep ságastit makkár biebmō ja nieste li maŋen, jus lip gájkkámin jali nælggomin, majt sihtap bárrát ja juhkat jnv. Dási máhtta juo gárvedum dahkamusá, jali ságastallat gá la luondulasj. Buvte gatjálvisájt majt oahppe gæhttjali vásstedit.

Nuoramusájda máhtta liehket buorre gullat gatjálvisájt sáme-giellaj ja dárogiellaj. Gærdo sáme-giellaj ávdđál gá dárbbō l gatjádít dárogiellaj. Gehtja oajvvadusájt ruvton ávdep bielen. Oahppe e dárba oahppat divna gárgadisájt dálla, valla dábđđát gatjálvisájt ja vásstedit álkkes bágoj.

DÁJMA/TIEBMÁ

Lávllaga ja stága

Miján la agev lávllom- ja stáhkambáttá sæhkálakkoj gá lip álggo-skávlán. Moattes oahppijs lijkkuji stáhkamtijmajt, ja vuorrasamos oahppijn la ávdásvástádus stáhkát ja hávsskudallat nuorabuj, álggōskávlá suohttasamos dáhpádus álggōskávlán. Dakkár dájmajt viertti juo gárvedit ávdđál álggōskávlá.

Mijá skávlán juohkep gasskadásegijt- ja/jali nuorajskávláoahppijit juohkusijda. Oasse ávdđábargos ávdđál gá mannap álggōskávláj, de galggi juohkusa gárvedit dájmajt massta sihti ávdásvástádusáv válldet ja tjadádit smávskávlájn. Javllap juohkka juogos viertti gárvedit binnemusát 3 sierra dájma ma galggi vihpat birra-sij 45 minuhta tjoahkkáj. Jus ij la máhttelisvuohta segadit álldarijt nav gáktu mij, de máhtti áhpádiddje ietja gárvedit ja tjadádit muodugasj dájmajt.

Gáktu organiseri ja gárveda boahotá dassta man állo oassálassti, ja gáktu oahppejuogos la biejadum tjoahkkáj gá usjudalá álldarav ja gielav. Dij ietja vierttibihitit árvustallat gáktu tjalmostahttebit sáme-gielav dáj stáhkusij- jali dájmaj báttájn. Sáme-gieloahppe gasska- ja nuorajdásen máhtti jus sihti lávllot sáme-giellaj, jali stáhkát álkkes giellastáhkusijt smávskávlá sáme-gieloahppij siegen. Juohkusin gánná li dássju oahppe gudi sámásti, máhtti divna stáhkusa, lávllaga ja dájma sáme-giellaj jali oasse sáme-giellaj. Segadum juohkusijn vierttiji sáme-gieloahppe oadtjot sæbrrat stáhkusijda ja dájmajda «dáj nuppij» siegen. Sáme-gieláhpádiddje máhtti ihkap gárvedit avtav jali ienep dájmajt ma divna tjadáduvvi sáme-giellaj, oahppe aj gæenna ij la sáme-giella.

ULME: OAHPPE GALGGI

- gielav adnet duon dán aktijvuodan
- oassálasstet dramatiserimin jali liehket gulldaliddje gá nuppe dramatiseriji
- hasodit ietjas duon dán láhkáj, buojkulvissan fokuserit ja mujttet bágojt/mealgedimijt
- aktan barggat nuppij ja ávdásvástádusáv válldet juogosbargojn
- oahppat muhtem sáme lávllagijt

Máhttelis la árvustallat náv: jus oahppe li arvusmahtedum fágajn ja gielajn álles biejevve, de máhtti dá stáhkambáttá liehket «friddjabáttá» gánná sosiálaháttat ja ájnnašabbo giellaoahppamis. Valla huoman oajvvadip stáhkusijt ja dájmajt ma máhtti oahppijt arvusmahttet giellalaháttat.

Subtsas *Bárrámháddá vákken* la ádásis tjáledum ienjiils subtsasis *The little red Hen*. Dát hiehpá buoragijt oahppijda gasskadášen jali nuorajdášen gá galggi dramatiserit ja hárrjiddallat sámegielloahppijda smávskávlán. Máhttelis la aj juogos duot dát álldaris aktan barggat. Subtsasav gávna dánná.

Mij lip aj dahkam **álggobingo** mij máhttá akta dajs dájmajs liehket. Buoremusát hiehpá dav adnet læjrrasaje lahka. Bingon galggá gávnnat ienemus oasev substantijvajs brehtan. Oahppe máhtti aj vuosedit ja subtsastit majt li gávnnam, jali subtsastit gánná sij gávnnin duov dáv substantijvav. Sij gudi juo riibbi, máhtti sáemmi bále hárrjiddallat inesijvav. Mij lip gáhttum álggobingov *Álgguskávlá vákken*, ja dav gávna [dánná](#).

Tjáleda bingobrehtajt juo ávdán ja lamineri dajt. Mujte aj whiteboard tussjajt maj mierkki bingojt brehtajn. Oahppe máhtti barggat bingojn guovtes ja guovtes jali gálmás juohkusijn. De dárbahtit avtav bingobrehtav ja avtav tussjav juohkka juohkusij.

Dála li duodden muhtem dábalasj stáhkusa ja dájma, majt hiebada vaj máhtti aneduvvat giellahárrjiddusájn:

Hádja boahdá

Dánná máhttá álkkes hiebadimij dahkat dav oahpes stáhkusav ietjá stáhkusin:

Riebij boahdá stáhkusin máhtti oahppe buojkulvissan gærddot jali oahppat dav juhtusa namáv majt riebij sihtá bárrát (buojk. *buojda, snjierrá, luoma, njoammel* jnv).

Bivdde boahdá stáhkusin máhttá sáemmiláhkáj hárrjiddallat/ oahppat láttij ja juhtusij namájt majt ulmutja máhtti bivddet (buojkulvissan *rievsak, sarvva* ja *njoammel*).

Biernna oadá

Akta oahppijs galggá liehket biernna, ja ietjá oahppe suv birra tjuodtju gut vellaj ednamin ja oadá. Oahppe lávllu *Biernna oadá*, ja gá álliji lávllot, de biernna tjuodtján ja doahppi avtav oahppev gitta. Sån gut giddiduvvá oadtju liehket biernna.

Kima stoagos

Dát la mujtostoagos majna dáhki bágojt oahppat/gærddot, ja sáemmi báttá hárrjiddallat visuálla mujtojt.

Dála l oajvvadus mij hiehpá juohkusij 3-6 oahppij:

Bieja muhtem báhkobáŋŋkakártájt jali muhtem fysalasj dingajt, duola degu muorraskuolkáv, giergev, nijbev, bastiv, gáhpáv jnv. tjáhkkihímvuoládisá nali. Madi ienep kártá jali dinga, dadi gássjelabbo sjaddá. Vuoseda substantijvajt, javla bágojt ja gærdo desik divna máhtti dajt bágojt.

Rája oahppijit viegatjit, madi li viehkamin gádoda avtav kártájs jali avtav dingajs. Gá ruopptot báhti, de galggi javllat dan substantijva sámegeinamáv mij gáhtu. Sån gut vuostak nahká, oadtju iesj válldet avtav dingav nuppe vuorruj. Jus málso sajev dingajda, de sjaddá gássjelabbo. Málso muhtem bágojt gá li 3-4 vuoro mannam.

Báhkostafæhtta

Dát la doajmma gánná oahppe oahppi/gærddu bágojt, ja sáemmi bále mujtov hárrjidalli. Oahppe smáv juohkusijda juogeduvvi, 3-4 oahppe klássaj rastá. Dáhkki aj maŋen válldet ávddáskávlámánájt jus li fáron.

Olmáivákke skávlán oadtju 4. klássaga ávdásvásstádusáv áhpádit oahppijit ávddáskávlán, 1., 2. ja 3. klásson muhtem mierredum bágojt. Bágo majt galggi oahppat máhtti buojkulvissan liehket slihturij namá, látte, muorje jali bágo gávvábáhkolistas girjen. 4. klássaga vierttiji dáv skávlán gárvedit.

Oahppe gudi li oadtjum liehket «áhpáiddjen» tjuottjadi duobeli juohkusijs gudi tjuodtju rájddon. Sij máhtti adnet «jukselappe» vaj bágojt mujtti. Juohkka juogos manná avta oahppe lusi 4. klásson guhti sidjij galggá oahppat avtav bágov sámegeiellaj. Gá sijá mielas máhtti bágov, manni áhpáiddje lusi gut máhttá sámegeielav, ja javlli bágov sábmáj (ja mij la dárogeiellaj). Dan maŋŋela tjuottjadi rájdo maŋŋelij, ja válljiji ádá oahppev avtajn ádá bágujn gá la vas sijá vuorro. Dánna l ájnas jus li nágin állessjattuk gudi gæhttji juohkusij badjel vaj i duojkke sjatta, ja doarjjan dajda nuorra «áhpáiddjijda».

Land art/Dájdda luondon

Oahppe galggi dájddagijt dahkat ábnnasijis majt luondon gávnni. Sij máhtti buojkulvissan gávváv jali skulptuvrav dahkat. Máhtti aktu barggat, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. Gávvá jali skulptuvrra majt dahki galggá tjanáduvvat álggoscávlá tiebmáj. Gá li gærggam de máhttá juohkka oahppe/ juogos giehttot dájda nuppijda majt li dahkam. Sij sámásti nav álov majt máhtti madi subtsasti.

Internehtan máhttebihtit gávnnat moadda arvusmahttem biele ja buorre buojkulvisájt ednam dájddaj. Buorre l vuosedit oahppijda muhtem buojkulvisájt ávddál ávddáskávlá, vaj oadtju arvusmahttemav ietjasa dájdda bargojda.

>>>

Luonndo I hábbmim ietjas dájdav, danjásvájmmo
Gávva: Toril B. Lyngstad

Tsabmamstoagos

Oahppe tjuodtju ringon. Áhpádidje váldá fáron báhko-oahppamkártájt jali gávájt juhtusijs ja/jali láttijs ma li dagádum, judos- ja láddeplánsija vuodon. Oahppe váldá kártáv jali gáváv. Jus gávva I buojkulvis skunjogis, de galggá oahppe tsamádit: *Mán lav skunjok* lagámuš oahppáj oalgesbielen, ja nubbe vas tsamát dáv vijdábut oahppáj ietjas oalgesbielen. Náv joarkká desik mañemus oahppe I oadtjum gullat gárgadisáv, ja dav de tjavgga javllá. Sjattaj gus dat sáemmi gárgadis majna álgijda?

Jus li moadda oahppe juohkusin, máhtta juohkusav juohket vaj sjaddá hiebalgis láhko oahppijs juohkka ringon. Dánna hárijjiddallá gulldalit, dádjadit ja ávddánbuktet álkkes diedádusájt.

Duodden stáhkusijda/dájmajda ma li tjielggidum badjelin, gávnnuji aj ietja «dábálasj» stáhkusa ma gielladájmajda hiephi, duola degu: Mime-stáhkusa, Tante Knute (*Muohtá/Siessá/Goasske/Ibme- tjuolmma*), Stiv heks ja *Ruoppsis tjuovgga* (Rødt lys).

Gávnnuji aj næhttabiele stáhkusij ja dájmaj ma álggokávlláj hiephi. Dála li nágin buojkulvisá:

<https://friluftsliviskolen.no/aarshjulet/>
<https://undervisningstips.com/category/uteskole/>
<https://www.spireserien.no/uteskole>

Juska dájma ma dánna tjielggiduvvi li dárogiellaj, de dáhkki aj sámegielav duodden. <https://www.spireserien.no/utegym> la buojkulvissan tjáppa gávva guovtet næjtsos gudi gahppaba báttév sáemmi bále gá hárijjiddallaba allafrekventatijvva (høy-frekvente) bágojt. Dat aj dáhkki sámegiellaj.

DÁJMA/TIEBMÁ

Sáme bájkkenamá

Luonndonammadusá ja sámé bájkkenamá li ájggeguovddelisá divna gálmá **fágajgasskasaj tiebmáj**. Jus lihpit ságastallam dán birra dahkamusájn 11 ja 12, de hiehpá gærddot madi lihpit álggon. Jus ehpit la ájn dahkamusáj állim, de huoman máhttebihtit fágajgasskasaj tiemájt vuodon gá ságastallabihtit (gehtja oajvva-dusájt dahkamusán 11 ja 12).

Sáme bájkkenamájn gávnnuji állo diedo luondo ja kulturhistáv-rås. Válde oahppijt manen váttstájt lækrrasaje lahkusin jus gávnnuji sámé bájkkenamá buoldajn, dievájn, njárgajn, várijn ja jágájn dajn lahkusijn.

Jus gávnnuji subtsasa ma gulluji duon dán bájkkenammaj, de máhttebihtit dajt oahppijda subtsastit. Buorre l jus oahppe bessi imájdallat gáktu ja manen sámé bájkkenamá li oadtjum jur dav namáv.

Muhtem oahppijda ihkap la juo muddo kártav oahppat. Máhtti buojkulvissan oahppat nuortta l agev bajás kártan. Ihkap muhtema máhtti láhkát bájkkenamájt ja gávnnat kártan sajijt ma li lahkusin? Ihkap muhtema máhtti dálkkut kártav ja gávnnat gánná li miehtse, váre, jalga, vákke ja jágá?

ÁVDDÁBARGGO/ÁHPADIMNÆVO

Válde fáron kártav dat bájkkes gási galggabihtit. Kártan vierttiji sámé bájkkenamá. Jus ij gávnnu kártta sámé bájkkenamáj, de máhttebihtit ietja sárggot álkkes kártav. Guoradalá jus gávnnuji subtsasa ma bájkkenamájda gulluji.

DÁJMA/TIEBMÁ

Muorjjit

Jus álggoskávlá l tjavtjajt, de la luondulasj muorjjit. Ihkap muorje gávnnuji lækrrasaje jali skávlá lahka? Muorje li lahkusis (kortreist) ja lasje ja njálge li, ja duodden la álggon váttstájt buorre rubmahij. Dánna lip vat **fágajgasskasaj tiemáj** baktu.

Makkár muorjeslája gávnnuji danna gánná lihpit? Gehtjadalá duov dáv dagnasav ja muorjjit, ja buohtastahttit vaj oahppi sieradusáv ja jus li muodugattja. Dibde oahppijt adnet plánsajit viehkken mierredittjat muorjjit ja sjattoj tjerdajt. Gærdo sámé namájt moaddi vaj oahppi dajt.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem mierredum bájkkenamájt
- oahppat muhtem luonndonammadusájt (buojk: *vágge, jáhká, miehtse, giedde, gárttje jnv.*)
- oahpástuvvat kártav
- diehtet sámé bájkkenamá li kulturmujo ja ságastit majt da merkahi (*demokratija ja guojmmeviesátvuohta ja guoddelis ávddánibme*)
- diehtet gáktu luonndonammadusá ja bájkkenamá máhtti viehkedit luondon vádtset (*álmukvarresvuohta ja iellemrijbadibme*)

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat bágov muorjje
- oahppat muorjjit namájt
- dábddát muorjjetjerdajt
- gærddot bájnojt
- ságastit luonndressursajs ja biebmoms lahkusis/kortreist mat (*guoddelis ávddánibme*)
- muorjjit (*álmukvarresvuohta ja iellemrijbadibme*)
- oassálasstet álkkes biebmomt málestit bájkálasj biebbmó-ábnnasij

Tjáhpismuorjijn li állo antioksidánta, valla binná C-vitamijnajs. Sjaddo vaddá gádtjádærdagav ja gievrrot varravárijt, ja álmukdálkudimen la sjattov adnám jus la muohta tjálmeduhtám, sláhtjusij ja vádnadávdaj.

Gáldo: https://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/empe_nig.htm

Gávvá: Edel Monsen.

Májsstít dajt muorjjeslájajt majt gávnabihtit. Majt májssti? Vájku makkár muorjijt gávnabihtit, de sjaddi oahppe vásstedit moatteláhkáj, suvrrása (jånå), hálmuga (jieggejånå, gahpermuorje, sare) ja hálvva suvrrása (tjáhpismuorje).

Tjáhpismuorje li buoraga sáfhtaj, valla ájgev válldá, ja hiehpá buoremusát gá lip ruopptot skávlån. Gávnnuji moadda vuoge gáktu sáfhti, ja dánna oajvadásáv gávna: <http://naturengaver.blogspot.no/2015/09/krkebrsaft-rasaft>.

ÁVDDÁBARGGO/ÁHPADIMNÆVO

Válldit mañen skieloht ja ihkap muorjjetjuokkánav. Válldit mañen muorjjeplánsjav jus la dárbbbo. Mij válldep agev muorje ja sjaddoplánsjajt mañen. Mij laminerip dajt A5 stuorruhákan, ja tjadnap dajt aktij stripsaj jali carabinruokkij.

Plastpuvsaj sisi aj máhttá tjoagget jånåjt ja tjáhpismuorjijt. Jus sihtabihtit sylltit gá boahtebihtit ruopptot læjrrasadjáj, de la buorre aj válldet mañen sáhkårijt ja lihtátjijt láhkij.

Máhttebihtit muorjijt sylltaj ja stállogahpaj. Oahppe máhtti sylltit gáhkoida, jali hávvarávtasa nali jus galgabihtit rávtsav iehkedisbiebbmuj.

DÁJMA/TIEBMÁ

Sjatto, giedjega ja muora

Sjatto I tiebmá mij álggoskávlán buoragit hiehpá, ja duodden la ájnas mij gullu fágajgasskasasj tiemájda ja guovdásj árvoжда fáhkaj sámegeiella nupengiellan (gehtja aj 7. kapihttalav áhpádiddjijbagádusá dábálasj oasen).

Barga ruktoguoradallamijn (ruteanalyse), jali vádtsit læjrrasaje lahkusin ja áhtsit sjattojt majt máhttebihtit ruopptot skávlláj válldet. Adnit sjaddoplánsjav ja floráv vaj máhttebihtit sjattojt tjerdaht mierreedit. Áhpádiddje máhtta oahppijda vaddet dieđojt muhtem sjattojs. Lágá ja subtsasta sámegeiellaj ja dárogeiellaj. Ihkap li oahppe válljim muhtem sjattojt ma li anedum álmuk-dákkudimen?

Gávnnabihtit sáme ja dáro namájt sjattojda? Vállji 5-6 sjatto majt manen válldebihtit. Buorre I sjattojt dæbttjot vaj gájkki ávddál gá biedjabihtit kontaktpahppárij.

Oahppe máhtti aj gæhttalit gávnnat makkár muorratjerda gávnnuji læjrrasaje lahkusin. Plánsjav ja florájn máhtti viehkken mierreedit muorratjerdaht. Sij máhtti gávvit muorajt jali tjoagget lastajt majt máhtti buktet skávlláj.

Manneberggon skávllán máhttebihtit dahkat sierra plánsjav/vuosádusáv gáváj, sjattojt ma li dæbtjodum jali lasta muorajs. Ihkap nágin sihta dájdav dahkat?

ÁVDDÁBARGGO/ÁHPADIMNÆVO

Válde fáron kladdegirjev gási máhttebihtit sjattojt dæbttjot, ja garrasap árkajt A5 jali A6 stuorrudagájn, skárjáv ja kontaktpahppárav.

Válde fáron duov dáv sjaddoplánsjav ja ihkap aj floráv.
Flora: Lukkari, Toivo og Heikkiarmas Lukkari, 1992: *Šattut Sámis*. Davvi Girji o.s.
Olsen, Ingunn, 2011: *Šattut*. Iđut.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat sjattojt ja muorajt namájt vákken
- ságastallat tjerdaht moattevuodas ja luonndoresursajs (*guoddelis ávddánibme*)

Forglemmegei la akta dajs miehtse tjáppámus giedjegijs.
Gávva: Toril B. Lyngstad

DÅJMA/TIEBMÁ

Giessesadje

Olmáivákkega li agev ávkástallam luonndoluohkos (naturresurs) bajep Čáhputin (Svartskogen). Olmáivákkega li adnám guovlov giesseárruhin (seter), muoraj li barggam, ja guohtom- ja sládjoednamin. Ávdep ájgijt lidjin ájn moadda tjuohte gájtša, valla dálla l dássju nágin gussa giesijt.

Madi lidjin ájn slihtura giesseárruhin, de mijá læjrraskávlán lij ájnas guossidit dav. Dánna lij kulturhistávrrá praktihkalattjat. Oahppe oadtjun biebmadi ja báhhtjet, ja lahkavuodav slihturijda. Sæmme bále oahppin luonndoressursaj birra ja manen giesijt ulmutja ávddála jáhtin giesseárruhijda. Ávdás oahppe vuolggin ruopptot læjrrasadjáj, de agev oadtjun manen mielkev massta vuojav, gahpagárev, gumbáv ja káffavuostáv oadtjun.

Juska uddni ij la viesso giesseároj, de la dat huoman tiebmá danen gå gullu kulturhistávrráj ja bájkálasj árbbedábijda. Guossidip giesseárruhav ja vuojnnepe dajt guoros dábijt ja kulturduobddágijt ma li ietjájduvvam. Dát la buorre, valla sæmme báttá aj gávkas buojkulvis gåktu ulmusj, birás ja sebrudahka vájkudi nubbe nuppev. Mij vilá vuossjav gumbáv ja vuosstip gå lip álggoscávlán, valla ij varás vuorgas gájtsamielkes degu ávddála.

Jus ælla giesseárruha lahkusin, de máhttebihtit farra guossidit oabme jali ádásap bándorsijdav. Vájku gák de oahppe vuojni ja átsádallamijt oadtju majt máhtti ávkken adnet duon dán láhkáj manjela, ja máhttebihtit sámástit dav majt vuojnebihtit ja barggabihtit. Dálusj bándorsijdan máhtti oahppe gæhttjat tsiekkadusájt ja barggovædtsagijt, ja dálásj bándorsijdan máhtti oahppat udnásj bándorbargos. Ihkap oadtju viehkedit slihturijt biebbmat? Ihkap oadtjobihtit varás mielkev gumbáv? Jus ehpit, de dáhkki gumbáv vuossjav mielkes majt oastá oassásin.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat vehi giesseárruhis
- oahppat gåktu gumbáv vuossjav
- ságastit kulturhistávrrás ja gåktu ulmusj, birás ja sebrudahka vájkudi nubbe nuppev

Ájggeguovddelis gárgadisá:

- *Majt dárbahip gå galggap gumbáv vuossjav?*
- *Mij dárbahip ...*
- *Majt dán vuossjav?*
- *Mån vuossjav gumbáv?*
- *Le gus májstám gumbáv?*
- *Lijkku gå gumbáv?*
- *Lijkkuv/iv lijkku*
- *Viehkedaste muv*
- *Gut vissjá muorajt viedtjat?*

Gumbáv vuossjat

Gumbáv máhtá vuossjat dálán læjrrasajen jali primusin, jali vuossjat skávlán maŋnebargon. Gáktu gumbáv vuossja gávna dánna. Gumbáv vuossjat la guhkes barggo. Válldá 4-7 tijma, ja boahtá vuossjamlihtes ja temperatuvras ja man állo I. Jus galggabihtit vuossjat gumbáv oahppij siegen, de la buorre juo álget idedisbiejve, ja ájnas la aj ietjá dájmajt gárvedit sæmmi ájggáj. Vierttiji dájma ma li dannák gánná gumbáv vuossji, buojkulvis álggobingo jali muorjijt læjrrasaje lahkusin, ja dan maŋjela gáhkkit (klappakaker) dálá nanna. Mijá lunna oassálassti divna oahppe álgon gá gumbáv vuossjap, gá mielkev galggi vuossjat. Madi lieggan, de tjielggip vijdábut gáktu barggap. Dan láhkáj oadtju divna diehtet makkár ábnasijt dárba gá galga gumbáv vuossjat, gáktu barga ja man mælggadav hættu vuossjat. Mij subtsastip dárogiellaj ja sámegiellaj, ja buktep álkkes gatjálvisájt majt oahppe vierttiji vásstedit. Lágá oajvvadusájt gatjálvisájda ruvton ávdep bielen.

Oahppij mielas la miellagiddis vuojnnet mij dáhpáduvvá gá kulturmielkev laset ja mielkke smarri vaj oadtjop vuossav ja missov. Gá dát prosæssa I gærggam de gummbá galggá vuossjaduvvat mælggadav, ja de máhtti oahppe ietjá dájmajt álget. Akta állessjattugis válldá ávdásvásstádusáv gumbás, valla oahppe máhtti vuorrolakkoj «báddit» dájmas gá galggi fierrot gumbáv. Oahppe gudi ienemusát berusti báhti duolla dálla fierotjit. Moattet mielas la suohtas gæhttjat mij la dáhpáduvvam rujta sinna ávdep bálátjis gá lidjin «fierromvákta».

Gá gummbá I gárves, viertti biedjat smáv lihtátijj sisi. Galmmeda ávdás bárggála kanelajt ja ávdás láhkijt bárdon nali. Gumbáv viertti biedjat galmmasij. Guossoda gumbájn suvllen váffalijda, basedum gáhkkuj jali sijjvo nali.

Oahppe vuossji gumbáv álggokávlán vákken. Gávvá: Edel Monsen